

CUMHURİYETİN İLÂNINDA EMEĞİ GEÇENLER

Doç. Dr. E.Semih YALÇIN*

GİRİŞ

Cumhuriyet, dilimize Arapça “Cumhur” kelimesiyle girmiştir. Cumhur, halk, ahali, büyük kalabalık anlamlarını ihtiva eder. Toplu bir halde bulunan kavim yahut millet demektir. Bu tanımdan hareketle Cumhuriyet¹ veya Cumhuri Devlet ifadesi ise, iktidarın millete, umûma ait olduğunu öngören devlet şekli anlamına gelmektedir. Cumhuriyeti bir devlet şekli olarak ilk defa ortaya çıkararak ve uygulayan Romalılardır. Romalılar devlet idaresini ağırlıklı olarak hukukî esaslara bağlamaya çalışmışlardır. Daha sonraki dönemlerde batıda Platon'dan itibaren birçok düşünür, devlet şekilleri ve özellikle de Cumhuriyet idaresi üzerinde durmuşlar ve bu konuda kıymetli eserler vermişlerdir. Bu isimler arasında Cicero, Bodin, Machiavelli, Lapradelle, Rousseau, Volter, Kant, Jellinek sayılabilir.

Modern dönemlerde ise Cumhuriyet, demokrasi ile bir arada mütalaa edilmiş, halkın serbestçe iradesini kullanması, kendisini idare edenleri serbestçe seçmesi anlamı ile birlikte değerlendirilmiştir.

Tarihte kurulmuş Türk Devletleri'nde bugünkü modern anlamıyla Cumhuriyet idaresinin bir müessesese veya rejim olarak mevcudiyetinden bahsetmek oldukça zordur. Ancak, Cumhuriyet rejiminin bir gereği olan “seçim”, sistem olarak mevcuttur ve hemen hemen bütün Türk Devletleri'nde uygulanmıştır.

* Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Cumhuriyet kelimesi, Şemsettin Sami'nin Kamus-ı Türkî'sinde “Bir reis-i müntahibin taht-ı ri-yasetinde bulunan”, Ferit Devellioglu'nun Osmanlıca-Türkçe Sözlüğünde “Seçimle bir başkanın başında bulunduğu devlet idaresi”, Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde “Milletin egemenliğini kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler içinde seçtiği ve milletvekilleri aracılığı ile kullandığı devlet biçimi” olarak tarif edilmektedir. (bkz. Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Dersadet, 1317, s.482.; Ferit Devellioglu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1986, s.177.; Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988, s.263.).

Türklerde kurultay, bir danışma meclisi niteliğini daima muhafaza etmiştir². Kurultay Han'ın sülalesi yok olmuş ise, han olmak niteliğine haiz bir beyi han olarak seçebilirdi. Tahta çıkmak hakkına haiz olan taht varisinin hukuken han makamını işgal etmek için mutlaka beylerin uygun görmesi yani kurultayın tasvip ve tasdiki şarttı. Bu gelenek, Asya Hun'ları devrinden Osmanlı Sülalesi devrine kadar hiç değişmemiştir³. Han veya Hakanın kurultaylarda seçilmesi, eski ve köklü bir Türk geleneğidir.

İslâmiyet'in kabulünden sonra kurulan Türk-İslâm Devletleri'nde de durum bundan çok farklı değildir. Eski Türk devlet teşkilâtlarında ekseriyetle var olan kurultay ve hanların seçim yoluyla işbaşına gelmesi, Türklerin, Cumhuriyetin temel unsurlarından olan demokrasi anlayışına yabancı olmadıklarının delili olarak gösterilebilir.

Fransız İnkılâbının mahsulü olan Cumhuriyet fikri, millet iradesine kıymet veren bir siyasî düzen ve rejim olarak batıda yeni bir model olarak 19. yüzyıldan itibaren kabul görmüştür. Türkiye'de ise Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile yeni kurulan Türk Devleti'nin hükûmet şekli olarak 1923 yılında benimsenmiştir.

Yeni devlet düzeni olarak Cumhuriyet rejiminin ülkemizde tatbiki meselesini en üst seviyede düşünen kişi ise hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'tür. Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde Cumhuriyet fikrinin oluşumu sadece 28-29 Ekim 1923 gecesini "Yarı Cumhuriyeti ilân edeceğiz" sözleriyle ortaya çıkmış bir vakıa değildir. Türk İnkılâp Tarihi'nin kaynakları incelendiğinde, yeni ve müstakil bir devlet ve devlet şekli olarak Cumhuriyet fikrinin Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında 1905-1906 yıllarında belirgin hale gelmiş olduğu görülür.

Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde bu düşüncenin oluşmasını şu sebeplere dayandırmak mümkündür;

2 Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı* (13.yy sonuna kadar), Ankara, 1982, s.68.
3 Sadri Maksudi Arsel, *Türk Tarihi ve Hukuk I*, İstanbul, 1947, s.267 vd.

Bunlardan birisi Fransız İnkılâbıyla ortaya çıkan fikirlerin tesiri, diğeri Osmanlı son dönemi aydınlarımızın “Bu devlet nasıl kurtulur?” sorusuna cevap bulmak amacıyla yaptığı fikrî ve siyasî tartışmalar ve nihayet Namık Kemal ve Ziya Gökalp gibi entellektüellerimizin Mustafa Kemal Paşa üzerindeki tesiridir. Ancak, Meşrutiyet, Mütareke ve Millî mücadele dönemlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde şekillenen Cumhuriyet fikrinin kendisine ait bir orijinalitesinin olduğunu da göz ardı etmemek tarihi bir hakikatin ifadesinden başka bir şey değildir.

Mustafa Kemal Paşa bilindiği gibi daha 1905 yılında “...yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan önce bir Türk devleti çıkarma” düşüncesindeydi⁴. O, kafasındaki yeni devlet düzenini, Misâk-ı Millî sınırları dahilinde ve batılı manada olduğunu çeşitli vesilelerle açıkça ifade etmiştir⁵. Türk milletinin yenileşme tarihinde önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet Hareketi, Türkiye'yi modern bir ülke haline getirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa'yı tatmin etmemiş, “İnkılâbı ikmâl etmek lazım... Biz bunu yapabiliriz”⁶ diyerek meşrutî idarenin ötesinde ve ondan daha ileri manada bir İnkılâp hareketinin gereğine işaret etmiştir. Atatürk'ün kastettiği bu temel inkılâbın adı ise Cumhuriyet' tir.

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele hareketine başladığı günden itibaren sadece büyük bir asker olmadığını aynı zamanda büyük bir devlet adamı olduğunu fiilen ispat etmiştir. Mücadelesi sırasında yanında bulunan arkadaşlarını inkılapçı ve cumhuriyetçi bir anlayışla bizzat yetiştirmiş; Anadolu hareketinin başladığı günden itibaren Türkiye'de bir Cumhuriyet rejiminin tesisini düşünmüştür. Bu düşüncesini hissedenlerin bir kısmı kendisinden ayrılmış, bununla birlikte daha ilk günden düşündüğü inkılâp ha-

4 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1967, s.108.

5 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.; Sadı Borak, *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk*, İstanbul, 1966, s.22.; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt I, Ankara, 1988, s.130-132.; Münir Hayri Egeli, *Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları*, İstanbul, 1954, s.34-35.; Enver Ziya Karal, Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması, *Türk Dili*, s.278, Kasım 1974, s.837-838.; Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara, 1989, s.132.

6 Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, 1968, s.75 vd.

reketlerinin hiçbirini hemen tatbika girişmemiş, askerî ve siyasî zaferler kazanıldıktan sonra Cumhuriyete geçmiştir⁷.

İlk BMM'nde Cumhuriyetin İlânıyla İlgili Gelişmeler

23 Nisan 1920'de toplanan ilk BMM, olağanüstü zamanların ortaya çıkardığı siyasî zorunlulukların etkisiyle vazife gören bir kurucu meclis niteliğinde idi⁸. Bu yapıda kurulan yeni meclis, milletin tek temsilcisi sıfatıyla yasama ve yürütme yetkilerini uhdesinde toplamış ancak, bir devlet başkanlığı adıyla ayrı bir teşkilatlanma biçimine başlangıçta gerek görmemiş ve BMM, mevcut haliyle bir "Meclis Hükûmeti"⁹ sistemi vücuda getirerek millî mücadele hareketini sevk ve idare etmiştir. BMM'nce alınan ve "Padişah ve Halife, altında bulunduğu tazyikten kurtulduğu zaman, meclisin tanzim edeceği esaslar dairesinde vaziyetini alır" şeklindeki karar; esasında mevcut siyasî düzeni millî hâkimiyet prensibine dayandırarak Cumhuriyete yönelinmesine imkan ve fırsat vermiştir. Adı önceden konulmayan Cumhuriyet rejimine bir takım merhaleleri kat etmek suretiyle kademeli olarak geçilmesinin sebepleri arasında; dönemin olağanüstü şartları ihtiva etmesinin yanı sıra, BMM'nin fikrî ve siyasî anlamda tezatlarla dolu bir meclis yapısına sahip olması sayılabilir. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa, millî mücadele hareketini ve onu temsil eden Büyük Millet Meclisi'nin bütünlüğünü bozmamak amacıyla Cumhuriyet idaresiyle ilgili fikrini o günlerde açık bir şekilde telaffuz etmemiştir. Meclisteki değişik grupları Misâk-ı Millî çerçevesinde birleştirmeye çalışmış ve bu amaçla şeklen de olsa bazı tavizler vermeye mecbur olmuştur¹⁰.

TBMM bünyesinde Cumhuriyetin ilânını hazırlayan gelişmelerden birisi de 1909 Kânun-ı Esasisi'nin yerine, yeni anayasanın kabul edil-

7 Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, 1964, s.114-115.

8 Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara 1989, s.29.; İsmet Giritli, *Atatürk Cumhuriyeti*, İstanbul, 1988, s.45 vd.; İlk BMM'nin çalışmaları ve yapısı hakkında geniş bilgi için bkz. Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, İstanbul, 1944; Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet II. Grup*, İstanbul, 1995.

9 Tarkan Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkcülük*, İstanbul, 1964, s.242.

10 Bu tavizler konusunda bkz.; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s.461-463.

mesidir. Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan bir teşkilât programı esas alınarak, hilafet ve saltanat makamlarından bahsedilmeksizin, 20 Ocak 1921'de "Teşkilât-ı Esasiye" adıyla ilk anayasa yürürlüğe konulmuştur¹¹. Bu anayasaya göre, hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Halkın kendi mukadderatını kendisine tayin etmek hakkı verilmiştir. Kanun yapma ve icra yetkisi TBMM'de toplanmıştır. Bu özellikleriyle 1921 Anayasası "reiscumhursuz bir Cumhuriyet" kurmuştur¹².

20 Ocak 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu üzerinde cereyan eden görüşmeler ve özellikle Atatürk'ün Mecliste birliği sağlamak için 10 Mayıs 1921'de kurduğu "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubunun" programı Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyeti ilân edeceği kanaatinin doğmasına yol açmıştır. Grubun programında "Hükûmet Teşkilâtının Teşkilâtı Esasiye'ye göre şimdiden tespit ve izharı" maddesinin bulunması muhalifleri endişelendirmişti. Çünkü muhalefete göre bu madde, Hilâfet ve Saltanat aleyhine, Cumhuriyet'in ilânına zemini hazırlıyordu. Bu endişeyle hareket eden muhalefet direnmesini daha da artırmış ve Atatürk'ün Meclis Reisi sıfatıyla "İcra Vekilleri Heyeti seçiminde namzet gösterme selâhiyeti"ni geri aldırmaı 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı kanunla yapılan değişiklikle sağlamıştır. Bu değişikliğe göre; "İcra Vekilleri Heyeti ile İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi tarafından rey-i hafi ve ekseriyet-i mutlâka ile intihap olunur" kararı geçerli olmuştur.

İkinci TBMM'nin Açılması ve Cumhuriyetin İlânıyla İlgili Geleşmeler

Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilanı için iki meselinin halline intizar ediyordu. Bunlardan biri Lozan Sulh Muahedesinin İmzalanması, diğeri de Birinci Büyük Millet Meclisinin seçiminin yenilenmesine karar vererek da-

11 Düstur, 3.Tertib, Cilt I, s.196.

12 Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat ve Siyasî Rejim Milletlerin Hukuki Hayatı Serisinden Türkiye* (Kollektif Eser), İstanbul, 1940, s.12 (Eroğlu, *Atatürk ve Cumhuriyet*, s.35 ve 15 nolu dipnottan iktibas.); Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul, 1982, s.270.; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Ankara, 1981, s.180-181.

ğılması ve ikinci Millet Meclisinin faaliyete geçmesiydi¹³. İlk TBMM 1 Nisan 1923'de seçimin yenilenmesine karar vererek dağılmıştır. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa yeni meclis toplanıncaya kadar yetişmek üzere bir kısım uzman arkadaşlarından yeni bir anayasa taslağı hazırlamalarını istemişti. Zaman zaman kendisinin de katıldığı bu çalışmalarını düşünce ve direktifleriyle yönlendirmiştir. Bu toplantılarda yapmış olduğu konuşmalarda, millî hükûmetin mahiyetinin Cumhuriyet olduğu halde onu kesin olarak ifade ve ilân etmemenin devlet idaresinde zaaf meydana getirdiğini, ilk fırsatta Cumhuriyeti ilân ederek bu zaafi ortadan kaldırmanın gereğine işaret etmiştir¹⁴.

Bu gelişmelerin ardından Cumhuriyetin ilânı meselesi ciddi anlamda ilk defa 10 Eylül 1923'de Mustafa Kemal Paşa'nın meclisteki küçük odasında ele alındı. Hazırlattığı anayasa taslağını oldukça eksik bulmuş, muhtemelen bu toplantının bir gün öncesinde 9 Eylül'de konuyla ilgili olarak bizzat kendisi çalışmıştı. Yunus Nadi, Sabri (Toprak) ve Falih Rıfkı Atay'ın hazır bulunduğu müzakerede Mustafa Kemal Paşa kendisinin hazırladığı anayasa maddelerinin değişiklik tekliflerini okudu. Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı taslağın ilk maddesi; "Türkiye, Cumhuriyet usûlü ile idare olunur"¹⁵ şeklindeydi.

Mecliste meydana gelen bu küçük toplantıdan sonra Cumhuriyet'in ilânına giden tarihi seyrin hızlanarak devam ettiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, 22 Eylül'de Viyana'da çıkan Neue Treie Presse gazetesinin Ankara'da bulunan muhabirine verdiği demeçte¹⁶ "Cumhuriyet" kelimesini kullanarak 1921 Anayasasında yapılmasını düşündüğü değişiklikleri açık bir şekilde dile getirmiştir. Yurt içinde ve yurt dışında yankısı oldukça fazla olan bu demeçten sonra Halk Fırkası da harekete geçerek 5 Ekim'de parti büyük divanını toplamış ve anayasada yapılacak değişiklikleri tespit etmek üzere bir "İhtisas Heyeti" seçmiştir¹⁷.

13 Peridin Fazıl Tülbentçi, *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu*, İstanbul, 1955, s.37.

14 EROĞLU, *Atatürk ve Cumhuriyet*, s.39.

15 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1984, s.374-375.

16 TÜLBENTÇİ, s.38; *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Eylül 1923.

17 TÜLBENTÇİ, s.43.; EROĞLU, s.44.

Gerek ilk BMM'nin dağılmasında sonra kurulan heyet ile HF'nin seçtiği İhtisas Heyeti Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolünde çalışmalarına devam ederken İsmet İnönü ve 14 arkadaşının hazırladıkları önerge sonucu, 13 Ekim 1923'de anayasaya konan ek bir madde ile Ankara yeni devletin başkenti olmuş ve böylece Cumhuriyetin ilânı için önemli bir adım daha atılmıştır¹⁸.

Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler

İkinci meclisin seçiminden sonra Ali Fethi Okyar İcra Vekilleri Heyeti Reisi sıfatıyla üç buçuk aydan beri işbaşındaydı. Ancak yukarıda bahsedildiği gibi Vekiller Heyeti'nin kuruluş şekli ahenkli çalışmaya imkan bırakmıyordu. Bu durumdan rahatsız olan Ali Fethi Bey, durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirerek 27 Ekim 1923'de istifa etmiştir¹⁹. Ali Fethi Bey'in istifasından sonra yeni bir vekiller heyeti kurma yolunda çalışmalar başladıysa da hükûmet oluşumunun meclis tarafından doğrudan doğruya seçim yolu ile yapılması, bir hükûmet krizine sebep olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, hükûmet kurulmasını da güçleştiren bu kanun hükmünün 27 Ekim 1923 günü yarattığı durumdan faydalanmayı bilmiştir. Filhakika, o gün istifa etmiş olan hükûmetin yerine bir yenisini seçme gayretlerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Halk Fırkası Grubu, Atatürk'ten 29 Ekim 1923 günü kabine buhranını çözümlemesini istemeye mecbur kalmıştır. Bu isteğe uyan Atatürk, yürürlükteki Anayasa'nın aksaklıklarını belirtmiş ve hazırlamış olduğu değişiklik tasarısının kabulüne Fırka Grubunu ve dolayısıyla Meclisi ikna ederek Cumhuriyetin ilânını sağlayan yolu açacaktır.

¹⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, II.Kitap, Ankara,1987, s.166vd.; Ş.Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal 1922-1938*, C.III, İstanbul, 1983, s.141.

¹⁹ AYDEMİR, c.III. s.151.

Atatürk, Cumhuriyeti ilân edeceğini 28 Ekim 1923 akşamı Çankaya'da misafiri olan şu şahıslara açıklamıştır²⁰.

Kemalettin Sami Paşa²¹, Halit Paşa²², Kâzım Özalp, Fethi Okyar,

20 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989, s.427. Bundan sonraki dipnotlarda adları ve biyografileri verilen ve ekserisi 1870 ile 1880'lerde doğmuş bulunan ve Cumhuriyetin ilânında adı geçen bu 38 kişiden bugün hiçbiri hayatta değildir. Bir kısmının Cumhuriyet'in ilânından hemen sonraki yıllarda ölmüş olmaları, biyografileri için gerekli bilgileri toplanması nispeten güçleştirmektedir. Çeşitli kaynaklarda aynı şahıs için değişik doğum tarihlerine rastlanan durumlarda TBMM Tercüme-i Hâl Kağıtları esas alınmıştır.

21 **Kemalettin Sami Paşa**, 1884 yılında Sinop'ta doğmuştur. Babası Abrurrahman Sami beydir. 1905 yılında Mühendishane-i Berri-i Hümayun, 1908'de de Harp Akademisinden mezun olan Kemalettin Sami bu arada Almanca ve Fransızca öğrenmiştir. Akademiden mezun olduktan sonra. 4. Ordu emrine verilerek 1910 yılına kadar çeşitli alaylarda kurmay stajını yapmış, bu arada Erzincan'daki 17. Tümen Kurmayında, Aşiret Alayları Tensik Komisyonunda görev almış ve 9 Haziran 1912'de Almanya'ya öğrenime gönderilmiştir. 3 Ekim 1912 - 15 Aralık 1913 tarihleri arasında Yanya Kolordusu Birinci Şube Müdürlüğü olarak görev yaparken yaralanarak sağ kolu sakat kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Kemalettin Sami Eylül 1915'e kadar Çanakkale Kuzey Grubu kurmayında hizmet görmüş ve yaralanması üzerine Genelkarargâh İstihbarat Şubesine nakledilmiştir. Haziran 1918 ayı içinde ataşemiliterlik, ordu kurmay başkanlığı ve ordu menzil müfettişliği gibi, bir kaç gün arayla değiştirilen çeşitli görevlere atandıktan sonra 20 Haziran 1918'de 10. Kafkas Tümeni Komutan Vekilliğine getirilmiştir. Kemalettin Sami Paşa 22 Kasım 1920 günü İstanbul'dan Ankara'ya gelerek Kurtuluş Savaşına katılmış ve 1924'e kadar cephede çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1923-1924 yılları arasında Sinop mebusu olarak TBMM'de bulunduktan sonra Berlin'e Büyükelçi olarak atanmış ve 1934 yılında aynı şehirde görevi sırasında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 203)

22 **Halit (Karsıdan) Paşa**; 1883 yılında İstanbul'da doğmuştur. Halit bey, 1903 yılında Harbiye'den mezun olarak piyade müllâzımı sânisî (teğmen) rütbesiyle orduya katılmış, 1908 yılında Yemen'e gönderilmiştir. Trablusgarp savaşının başlaması üzerine Yemen'den gelerek buradaki savaşta görev almış, bunun arkasından Balkan Harbine tabur komutanı olarak iştirak etmiştir. Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada yüzbashiğe terfi etmiş olan Halit Bey Doğu Cephesinde Ruslara karşı, "Elviye-i Selâse" diye adlandırılan Kars, Ardahan ve Sarıkamış vilâyetlerini almak için, girişilen harekâta katılmış ve 23 Aralık 1915 günü komutanı bulunduğu ikinci taburun başında Ardahan'a girmiştir. Bu başarı üzerine binbaşılığa yükseltülen Halit Bey, Çoruh cephesine nakledilmiş, Elviye-i Selâse bölgesindeki görevi sırasında da kaymakamlığa terfi ettirildikten sonra 10 Mayıs 1917'de Dersim cephesinde görevlendirilmiştir. Burada kurduğu milis kuvvetlerinin de yardımıyla Erzurum ve Erzincan'ın kurtarılmasını sağlamıştır, Kaymakam Halit Bey, komutanlığına tayin edilmiş olduğu üçüncü fırkanın teşkilâtlandırılması işini Batum'da tamamladıktan sonra, stratejik bir önemi olan Ahıska'ya karşı harekete geçerek, ani bir hücumla burasını zaptetmeyi başarmış ancak bu arada Mondros mü-tarekesi imzalandığından fırkasıyla Erzurum dolayında Tortum'a çekilmiştir. Millî Mücadelenin başlaması üzerine Halit Bey gene üçüncü fırkanın komutanı olarak Doğu cephesindeki savaşlarda görev almış, burada miralaylığa terfi ettikten ve harekâtın tamamlanmasından sonra Batı Cephesinde yeni kurulan Kocaali Grubu Komutanlığına nakledilmiştir. Sakarya savaşlarına On ikinci Grup Komutanı olarak katılan miralay Halit bey bu savaşın zaferle sonuçlanmasından sonra tekrar Kocaali Grup Komutanlığına nakledilmiştir. Bu komutanlığı sırasında, Bandırma'ya kadar bütün Marmara kıyılarını tutarak, Büyük Taarruz sonucu bozguna uğrayan düşman kuvvetlerinin bu bölgeden kaçmalarını önlemiştir. Bu başarısı sonucu paşalığa terfi ettirilen Halit bey, emrindeki kuvvetlerle Bursa'nın da kuruluşunu sağlamıştır. Temmuz 1923'de TBMM'ne Ardahan mebusu olarak katılan Halit Paşa, 9 Şubat 1925 günü Meclis koridorunda bir mebusla giriştiği bir tartışma sonucu birbirlerine tabancayla ateş etmişler ve Halit Paşa aldığı yara sonucu 14 Şubat 1925 günü vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:452.; Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler, Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, 50.Yıl Armağanı, 1973, s.29-30.)

İsmet İnönü, Fuat Bulca ve Ruşen Eşref Ünaydın²³.

Halk Fırkası Grup toplantısında da Cumhuriyetin ilânı lehinde şu mebuslar söz almışlardır;

Seyit²⁴ (Adliye Vekili, İzmir), Yusuf Kemal Tengirşenk²⁵ (Sinop), Eyüp Sabri (Konya), Hamdullah Suphi Tanrıöver (Antalya), Abdurrahman

23 Ruşen Eşref Ünaydın, 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. Galatasaray Sultanisi ve İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesinden mezun olmuş, bir süre Fransızca öğretmenliği yapmış ve çeşitli gazete ve dergilerde röportaj türünde yazılar yayınlamıştır. Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşına katılan Ünaydın, Lozan Barış Konferasına giden Türk Heyetinde basın müşaviri olarak görev almıştır. 1923 yılında Afyonkarahisar mebusu olarak TBMM'ne girmiş ve 9 Kasım 1933'de mebusluktan istifa ederek büyükelçi olmuştur. 1952 yılına kadar çeşitli büyükelçiliklerde bulunduktan sonra emekliye ayrılmıştır. Ünaydın'ın "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat" başlıklı röportajı, Mustafa Kemal Paşayı kamuoyuna tanıtan ilk yazı olmuştur. Dil devrimi öncülerinde ve kuvvetli bir yazar olan Ünaydın'ın başlıca eserleri şunlardır : "Diyorlar ki", "Geçmiş Günler", "Ayrılıklar", "Damla", "Atatürk'ü Özleyiş", "Atatürk'ün Hastalığı", Eşref Ünaydın 1959 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 442.; Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler, s.36.)

24 Seyit Bey, 1873 yılında İzmir'de doğmuştur, Takiyüddin Bey'in oğludur. Medrese ve İstanbul Hukuk mektebinden mezun olan Seyit Bey 1908 yılında İzmir mebusu olarak Osmanlı Meclisi Mebusan'ına girmiş, bir süre sonra Ayan Meclisi üyesi olmuştur. Bu arada İstanbul Darülfünunda müdürlük yapmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisine, 1923 yılında başlayan, İkinci Dönemde gene İzmir mebusu olarak girmiştir. Cumhuriyetin ilânı TBMM'de görüşüldüğü sırada Adliye Vekili olarak bulunuyordu. Hilâfetin kaldırılması konusunda yapılan meclis görüşmeleri sırasında da gerek hukukçu ve gerekse Adliye Vekili olarak çok yardımı olmuştur. 1925 yılında mebusluktan istifa ederek hukuk profesörlüğüne başlamış ve kısa bir süre sonra vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 540)

25 Yusuf Kemal(Tengirşenk) Bey; Kadı Hasan Naci Efendinin oğludur. Sinop'un Boyabat İlçesinde 1878 yılında dünyaya gelmiştir. Yusuf Kemal Tengirşenk Boyabat ile Taşköprü Rüştiyesinde, İstanbul Numune-i Terakkî Mektebi ile Fatih Askerî Rüştiyesinde ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 13 Ocak 1892'de pekiyi derece ile Fatih Askerî Rüştiyesinden mezun olup Kuleli Askerî İdadisine girmiştir. Bu okulun 3. sınıfında iken, bir ay kazası sonunda sağ elinin kısmen sakat kalması sonucu çürüğe çıkarılması gerekmişse de sınıfının birincisi olduğu için, Askerî Tıbbiye'ye nakledilmiştir. Tıbbiyenin ikinci senesi sonlarına doğru "Gizli Mektebliler Cemiyeti" adlı ve Abdülhamid'e karşı ihtilâl hazırlama amacını güden cemiyetin faaliyetine katıldığı için Fizan'a sürülmesi kararlaştırılmış, fakat sakat parmaklarından dolayı 1897'de çürüğe çıkarılmasını sağlamış ve böylelikle sürgüne gönderilmekten kurtulmuştur. Yusuf Kemal Tengirşenk Kastamonu'ya gidip bir süre memuriyette bulunduktan sonra 1900'da İstanbul'a dönerek Hukuk mektebine girmiş, 5 Ocak 1905'te mezun olmuş ve Paris'e giderek siyasal ve sosyal bilimler doktorasını vermiştir. Bir müddet çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 7 Aralık 1915'de genç yaşta müsteşarlığa getirilmiş, 1918'de bu görevden istifa ayrılarak avukatlığa başlamıştır. Ek görev olarak da 29 Eylül 1919 da Maarif Nezaretince Hukuk Fakültesi İktisat Profesörlüğüne atanmış ve Lahay Daimi Hakem Mahkemesinde devlet avukatı olarak vazife almıştır. 1919'da yapılan son Osmanlı Meclisi Mebusan seçiminde Kastamonu Mebusu seçilen Tengirşenk 16 Mart 1920'de İstanbul'un düşman tarafından işgalini meclis kürsüsünden şiddetle protesto etmiş ve Milli mücadeleye katılmak üzere 27 Mart 1920'de İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'ne Kastamonu Mebusu olarak katılmış ve ilk hükümette İktisat Vekilliğine getirilmiştir. Bu hükümetin ilk toplantısında Sovyet Sosyalist Rusya Hükümeti ile temasa geçilip anlaşma yapılması yolunda sürdürüldüğü teklif Kabincede de uygun görülerek Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin başkanlığında heyete katılarak 19 Temmuz 1920 de Moskova'ya gitmiştir. Müzakereler hakkında TBMM'ne bilgi vermek üzere 11 Ekim 1920'de Ankara'ya dönen Tengirşenk bir ay kadar Ankara da kaldıktan sonra 14 Aralık 1920'de Şark Devletleriyle anlaşmalar yapmaya yetkili Heyetin Başkanı olarak 2. defa Moskova'ya gitmiş ve bu arada İktisat Vekilliğinin uzun süre vekil vekili ile idare edilmemesi için de İktisat Vekilliğinden istifa etmiştir. Moskova'da önce Afganistan Delegeleri ile Türk

Afgan Dostluk ve İttifak Anlaşmasını, 16 Mart 1921'de de Türk - Rus "Moskova Muahedesi"ni müzakere edip TBMM namına imza etmiştir. Tengirşenk Moskova'da iken önce Adliye, sonra Hariciye Vekilliğine seçildiği için 10 Haziran 1921'de Ankara'ya geldiğinde fiilen Hariciye Vekili olarak işe başlamış. Ocak 1922'de yine Hariciye Vekili olarak TBMM Hükümeti'nin emel ve maksadını anlatmak ve Millî Mücadeleye hasım olan İtilaf Devletlerinin bu konudaki düşüncelerini öğrenmek için Hükümet kararıyla Londra ve oradan Paris'e gitmiştir. Buradaki temasın sonucunda, Avrupa Kamuoyunun "ne Türklerin Yunanlıları bir adım geriye atabileceklerine, ne de Yunanlıların Anadolu'da bir adum daha fazla ilerleyebileceklerine inançları olmadığı hususundaki" görüşünü TBMM'ne ve dolayısıyla Başkomutana anlatıp, kesin sonuçun taarruzla alınacağı hakkındaki düşüncesinin savunmasını yapmıştır. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa da aynı fikri savunduğu için, Tengirşenk'i Hariciye Vekili olarak cepheye götürmüştür ve Cephedeki Ordu Komutanlarına İtilaf Devletleri'nin Türkiye hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır. TBMM'nin 6. dönemine kadar olan toplantılarına Sinop Mebusu olarak katılan Tengirşenk bu arada Eylül 1925'den 1941'e kadar Ankara Hukuk Fakültesi İktisat ve Türk İnkılabı Tarihi Profesörlüklerini de üzerine almıştır; Eylül 1930'da Adliye Vekilliğine getirilmiş ve Mayıs 1933'de bu görevden istifa etmiştir. Tengirşenk, 7. dönem seçimleri için CHP Divanı kendisini aday göstermediği için Milletvekili seçilememişse de 8. Dönemde (Temmuz 1946'da) yeni kurulan DP'den aday gösterilerek hem Sinop, hem de İstanbul'dan Milletvekili seçilmiş, 1950 yılında politikadan ayrılmıştır. 1961'de CKMP Kontenjanından "Kurucu Meclise" üye seçilen Tengirşenk en yaşlı üye olarak da bu meclisin ilk oturumunda başkanlık etmiştir. Tengirşenk 15.4.1969 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Basılmış Eserleri : "Türk İnkılabı Dersleri", "Ekonomik Değişmeler", "Millet Ekonomisi", "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti", "Vatan Hizmetinde". (Bkz. TBMM Arşivi, TBMM azası, Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, No:266.; Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, Ankara,1981.; E.Semih Yalçın, "Millî Mücadele'de Yusuf Kemal Tengirşenk", *Gazi Üny.,Uy.Merkezi Dergisi*, C.I. S. 1, Ankara,1991.; E.Semih Yalçın, "Yusuf Kemal Tengirşenk", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler*, Cumhuriyetin Kuruluşunun 70. Yılı Armağanı, Ankara,1994.)

26 **Abdurrahman Şeref Bey**; 23 Ağustos 1853 günü İstanbul'da doğdu. Tophâne-i Amire Muhasebe Kalemi Mütmevizilerinden Safranbolu'lu Hasan Efendi'nin oğludur. Eyüp Rüştiyesini bitirip Galatasaray Sultanîsine girmiş ve 17 Temmuz 1873'de "Edebiyyât ve Fünûn" kısmından pekîyi derecede "Başölye Diploması" olarak mezun olmuştur. Bu diploma Maarif Nezareti tarafından aynı tarihte Üniversite lisans öğrenimi tamamlama diplomasına çevrilmiştir. Çok iyi Fransızca bilen Abdurrahman Şeref çeşitli okullarda öğretmenlik, Mülkiye Mektebi'nde on altı, Galatasaray Lisesi'nde de on dört yıl müdürlük yapmıştır. Abdurrahman Şeref 2. Meşrutîyet'in ilânından 11 gün sonra 4 Ağustos 1908'de Kâmil Paşa kabinesinde "Defter-i Hâkanî Nazırlığına" (Tapu ve Kadastro Bakanlığı), 16 Aralık 1908'de Padişah tarafından Ayan Azalığına getirilmiş, bir gün sonra da Defter-i Hâkanî Nazırlığı'ndan Maârif Nezâreti Vekâletine nakledilmiştir. Trablusgarp Savaşı'nın başlaması üzerine çekilen İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi ile birlikte 29 Eylül 1911'de Maârif Nazırlığı'ndan ayrılmıştır. 14 Kasım 1915'de Ayan Meclisi İkinci Reisliğine, 13 Kasım 1916'da Birinci Reis Vekilliğine getirilen A. Şeref, İttihad ve Terakkî Kabinesi'nin düşmesi üzerine teşekkül eden Müşir Ahmet İzzet Paşa Kabinesinde 14 Ekim 1918'de Evkaf Nazırı olarak girmiş ve ömrü 25 gün süren bu Kabine'nin istifasıyla görevinden ayrılmıştır. 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde Şûrayı Devlet Reisliğine ve Posta-Telgraf Nazır Vekilliğine getirildi ise de "Kuva-yı Milliyeci" olduğu bilindiğinden Vahdettin tarafından Kabine'den uzaklaştırılması sağlanmıştır. Abdurrahman Şeref Büyük Zaferden sonra TBMM'nin 2. Dönemine 10 Temmuz 1923'de İstanbul Meb'usu olarak katılmış ve ilk celsede, en yaşlı üye olarak TBMM Başkanlığı yapmıştır. Abdurrahman Şeref, Beşeri Coğrafya ve İstatistik bilimlerini memleketi ilk defa getiren, Nazari ve Ameli derslerinin ilk öğreticisi, Modern Tarihçiliğin memleketimizdeki ilk kurucularından olmuş, Osmanlı Tarihi alanındaki otoritesi Batı Tarih otoriterince de kabul edilmiştir. Uzun yıllar emek vererek hazırladığı Osmanlı Tarihi müsveddelerinin 1904'de çıkan Galatasaray yangınında yanması, Türk Kültürü için büyük kayıp sayılmaktadır. I. Meşrutîyetin ilânından Sultan V. Mehmed Reşad'ın Saltanatının sonuna kadar olan devreyi kapsayan tarih bölümü bastırılmamış kıymetli eserlerindedir. İmparatorluk dönemi vak'antivis'lerinin (tarihçi) sonuncusu olan Abdurrahman Şeref, politika alanından ziyade tarih bilginini olarak ün salmış ve 2. Meşrutîyetin ilânından sonra resmen vakantivis olarak atanarak Tarih-i Osmanî Encümeni Başkanlığına getirilmiştir. Abdurrahman Şeref 18.2.1926 günü vefat etmiştir. Basılmış Eserleri : "Coğrafya-i Umumi", "Fezleke-i Tarih-i İslâmiyye", "Tarih-i Devlet-i Osmaniyye", "İstatistik ve Coğrafya-yı Umranî", "Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye", "Zübdet-i Kassâs", "İlmi Ahlâk", "Harb-i Hâzırın Mense-i", (I.Dünya Savaşı'nın başlayış sebepleri) "Suftan Abdülhamit-i Sâni'ye Dâir" (Ahmet Refik Altunay ile birlikte) "Tarih Musahabeleri", "Tarih-i Asr-ı Hâzır" (Darülfünûn'da verdiği derslere ait notlar; Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler, s. 16-17.)

Şeref²⁶ (İstanbul), İsmet İnönü (Malatya), Ragıp²⁷ (Koca Ragıp Paşa) (Kütahya).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2. dönem birinci toplantı yılına ait tutanaklarda Cumhuriyet'in ilânı için önerge vermiş olanların isimleri şu şekilde sıralanmıştır;

Yunus Nadi Abalıoğlu (Teşkilâtı Esasiye Encümeni Reisi, Muğla), Celâl Nuri İleri (Raportör, Gelibolu), Feridun Fikri Düşünsel²⁸ (Kâtip, Der-sim), Refik Koraltan²⁹ (Konya), İbrahim Süreyya Yiğit³⁰ (İzmit), Mehmet

27 Ragıp Soysal (Koca Ragıp Paşa), 1881 yılında Uşak'ta doğmuştur. Hocasade Hasan Hilmi Efendinin oğludur. Rüştiye'den mezun olduktan sonra ticaretle uğraşmış ve Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın 4. dönemine Kütahya mebusu olarak katılmış, Riyaset Divanı Kâtipliği ile Kanunu Esasî, Nizamname-i Dahilî, ve İktisat encümenlerinde üye olarak bulunmuştur. R. Soysal TBMM'nin 1. döneminden 3. dönemine kadar (1931) Kütahya mebusu olarak görev yapmış, bu arada 1. dönemde Divan Kâtipliğinde bulunmuştur. 1947 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:300)

28 Feridun Fikri Düşünsel, 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Münci Fikri beydir. Hukuk Fakültesinden mezun olan Düşünsel daha sonra Paris Hukuk Fakültesinde doktorasını vermiş ve yurda döndükten sonra avukatlığa başlamıştır. TBMM'nin 2. dönemine Dersim mebusu olarak katılmış, bir süre tekrar avukatlık mesleğine dönmüş ve 6. dönemde Bingöl mebusu olarak TBMM'ne girmiş ve 9. dönemin sonuna kadar aralıksız olarak meclis çalışmalarına katılmıştır. Bu arada 8. dönemde Meclis Başkan vekilliği görevinde bulunmuştur. Feridun Fikri Düşünsel 23.12.1958'de vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:184)

29 Refik Koraltan, 1889 yılında Divrik'te doğmuştur. İstanbul Hukuk mektebini bitirdikten sonra Konya'da Polis Müdürlü sabıkı ve dava vekili olarak çalışmıştır. 1919'da aynı şehirde Müdafai Hukuk hareketine katılan Refik Koraltan TBMM'nin ilk dört döneminde Konya mebusu olarak bulunmuş, bu arada dahiliye encümeni mazbata muharrirliği, Yozgat İstiklâl Mahkemesi azalığı ve Meclis Riyaset Divan Kâtipliği görevlerini yapmıştır. Refik Koraltan bir süre valilik yaptıktan sonra 6. dönemde İçel mebusu olarak tekrar TBMM'ne dönmüş, 1946 yılında Demokrat Partinin kurucuları arasına girmiş ve 1950'den 1960'a kadar (9. 10. ve 11. dönemler) Meclise başkanlık etmiştir. 27 Mayıs 1960 ihtilali üzerine kurulan Yassıada Adalet Divanında müebbet hapse hüküm giymiş, bir süre sonra affedilmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:289)

30 İbrahim Süreyya Yiğit, Askerî Hekimlerden Yarbay Servet Beyin oğludur. 1880 yılında İstanbul'da doğmuştur. Temmuz 1900'de Mülkiyeden mezun olan İbrahim Süreyya Yiğit 30 Ekim 1900'de Maliye Nezareti Mektubî-i Mühimme Kalentî Kâtipliğine tayin edilerek Devlet hizmetine girmiş, Nisan 1902'de gizli İhtihad ve Terakki faaliyetlerine karıştığı gerekçesiyle tutuklanmıştır. Muhakeme sonunda üç yıl "Kal'abendlik" cezasına mahkûm edilerek Sinop zindanına gönderilmiş ve burada cesasını tamamlayarak İstanbul'a dönmüştür. 2. Meşrutiyetin ilânından sonra çıkarılan Kanun gereğince hâpiste geçen üç yılı hizmete eklenmiş ve tekrar devlet hizmetine girerek 14 Eylül 1909'da Orhaneli Kazası Kaymakamlığına getirilmiştir. Yiğit, 24 Ocak 1913'de İstanbul Polis Müdürlüğü Tahrirat Şubesi Müdürlüğüne atanmış, bu arada ek görev olarak Çatalca Mutasarrıflığına da üzerine almıştır. 29 Temmuz 1914'de Hakkâri Mutasarrıflığına nakledilmiş ise de Birinci Dünya Savaşının başlaması üzerine bu göreve gidememiş bu sebepten tekrar Çatalca Mutasarrıflığına gönderilmiştir; 20 Haziran 1915'de Çanakkale harp alanı içinde bulunan Gelibolu sancağı Mutasarrıflığına, 12 Kasım 1915'düş Kırklareli, 30 Ekim 1916'da Balıkesir Müstakil, 24 Ağustos 1917'de becaiyyi suretiyle İzmit Müstakil Sancakları Mutasarrıflıklarına atanmıştır. Bu Mutasarrıflıktan Mondros Mütarekesinin imzasından bir müddet sonra kurulan I. Damat Ferid Kabinesince 10 Mart 1919'da aziedilerek İstanbul'a gelmiştir. Yiğit, İstanbul'da Millî Mücadeleyi başlatmaya karar vermiş bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Şişli'deki evinde devamlı temas halinde bulunmuş ve 15 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşayı Sam-

Emin Yurdakul (Karahisar'ı Şarkî), İlyas Sami (Muş), Rasih Kaplan (Antalya), Ali Rıza (İstanbul), Dr. Mazhar Germen³¹ (Aydın), Raif Dinç³² (Erzurum), Refet Bey³³ (Bursa), Ebubekir Hâzım Tepeyran (Niğde), Ali Rıza

sun'a uğurladıktan sonra Rauf Beyle birlikte Bandırma, Ankara, Samsun yolundan Amasya'ya gelerek burada Atatürk ile buluşmuştur. Meşhur ve tâcîhi Amasya Protokolünün imzacılarından biri de Yiğit'tir. Ekim 1919'da yapılan Meclis-i Meb'usan seçimleri sonunda Saruhan Meb'usu olarak son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına giren Yiğit, İstanbul'un İngilizler tarafından işgali ve bu sebepten Meclisin tatil karar vermesi üzerine Anadolu'ya geçerek 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ne yine Saruhan Mebusu olarak katılmıştır. Bu arada, Sakarya Savaşının kazanılmasından sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazi'lik unvanı ita ve Rütbe-i Müşîrî (Mareşallik rütbesi) Tevcihine dair 153 numaralı Kanun teklifini yapmış ve teklifin kanunlaşmasını sağlamıştır. 2. Dönem İzmir Mebusluğuna getirilmiş dokuzuncu döneme kadar Kocaeli Milletvekili olarak hizmet görmüştür. İbrahim Süreyya Yiğit 1952 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:367)

31 Dr. Mazhar Germen, 1877 yılında Aydın' doğmuştur. Aynı şehir eşrafından Hacı Mehmet efendinin oğludur. Lise öğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Tıbbiye'den mezun olmuş ve bu arada Fransızca bilgisini iletmiştir. Dr. Mazhar Gemen, Balkan Harbinde ve onun ardından Birinci Dünya Savaşında görev alarak 1917 yılına kadar çeşitli cepheelerde bulunmuştur. 1919 yılında İzmir'in düşman kuvvetleri tarafından işgali üzerine Aydın'a dönen Dr. Mazhar Germen, bu bölgedeki mukavemet hareketinin öncülerinden biri olarak, arkadaşlarıyla birlikte düşmana karşı mücadeleye girişmiş ve Müdafai Hukuk Cemiyetinin kurucuları arasında katılmıştır. Dr. Mazhar Germen 1920 yılında TBMM'nin ilk dönem toplantısına Aydın mebusu olarak girmiş ve 1950 yılına kadar aralıksız olarak aynı görevi yapmıştır. Bu arada 22 Ekim 1924 günü Fethi Okyar tarafından kurulan hükümete Şhiyye ve Muavenet-i İçtimaiye (Sağlık ve Sosyal Yardım) vekili olarak katılmış, 3 Mart 1925'de hükümetin istifasına kadar bu görevde kalmıştır. Ayrıca, TBMM'nin 6. döneminde ve 7. dönemin ilk iki toplantı yılında (3.4.1939-15.8.1945) Meclis Başkan vekilliği görevinde bulunmuştur. Dr. Mazhar Germen 1967 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:34)

32 Raif Dinç; 1874 yılında Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Nuri beydir. Arapça ve Farsça öğrenen Raif Dinç Mektebi Nüvab'tan mezun olduktan sonra Bitlis Vilayeti Merkez Kadılığında bulunmuş, Osmanlı Meclisi Mebusanında Erzurum Mebusu ve Temsil Heyeti Azası olmuştur. TBMM. 2. dönemden 4. döneme kadar Erzurum, 5. dönemde Zonguldak, 6. dönemde de Erzurum mebusu olarak bulunmuştur. Raif Dinç 1949 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:506)

33 Refet Bele, 1888 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Servet Bey'dir. 1899 yılında Harp Okulundan, 1912'de de Harp Akademisinden mezun olan Bele 1919 yılına kadar ordu saflarında Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı süresince çeşitli görevlerde ve komutanlıklarda bulunmuş, 13 Temmuz 1919'da görevinden istifa ederek, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Kurtuluş Savaşı hazırlıklarına katılmıştır. TBMM üyeleri arasında İzmir mebusu olarak katılan Bele, 6 Eylül 1920'de İçişleri Başkanı olmuş, 9 Ekim 1920'den 15 Nisan 1921'e kadar Batı Cephesi Güney kesimi Komutanı olarak hizmet etmiş ve 30 Haziran 1921'de tekrar Dahiliye Vekilliğine atanmıştır. 5 Ağustos 1921'de ek görev olarak Müdafai Millîye Vekilliğini de üstüne almıştır. 10 Ekim 1921'de Dahiliye, 10 Ocak 1922'de Müdafai Millîye Vekilliklerinden istifa etmiş ve yalnız mebusluk görevini sürdürmüştür. TBMM'nin 2. dönemine İstanbul mebusu olarak katılan Bele 2.11.1925'da mebusluktan istifa etmiştir. Refet Bele 9 Ekim 1922'de Doğu Trakya'yı teslim almak ve aynı zamanda TBMM Hükümetinin İstanbul Mümessilliğini yürütmekle görevlendirilmiştir. 8 Ekim 1923'te Trakya Komutanlığı görevinin sona ermesinden sonra İstanbul Mebusu sıfatıyla TBMM'ne hizmet etmiştir. Refet Bele, 5. dönemden 8. döneme kadar (1935-1946) aralıksız olarak, İstanbul'u temsilen TBMM çalışmalarna katılmıştır. 6.4.1947 ara seçimlerinde de yeniden seçilmiştir. Refet Bele 1963 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:472)

Bey³⁴ (Kırşehir), Cevat Abbas Gürer (Bolu), Mehmet Dinç³⁵ (Biga).

Gene bu toplantıda Cumhuriyet ilânı lehinde söz almış olan şahısların isimleri aynı tutanakta şu şekilde belirtilmiştir;

Yunus Nadi Abaloğlu³⁶ (Teşkilâtı Esasiye Encümeni Reisi, Muğla), Vasıf Çınar (Saruhan), Eyüp Sabri (Konya), Yahya Galip Kargı³⁷ (Kırşehir), Rasih Kaplan (Antalya), Mehmet Emin Yurdakul (Karahisar)

34 **Ali Rıza Bey**; 1871 yılında Avanos'ta doğmuştur. Benlizade Mehmet Efendi'nin oğludur. Hukuk tahsili yapmış, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının 1. dönemden 4. dönemine kadar çalışmalarına katılmıştır. İzmir İstinaf Mahkemesi Reisi bulunduğu sırada 17. 7. 1923 günü Kırşehir mebusu seçilerek TBMM'nin 2. Dönem çalışmalarına katılmıştır. 22. 4. 1926 günü vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:563)

35 **Mehmet Dinç**; 1873 yılında Ezine'de dünyaya gelmiştir. Babası Ali Ağadır. Rüstiye'den mezun olan ve bu arada Farsça öğrenen Mehmet Dinç ziraat ve ticaretle uğraşmıştır. M. Dinç TBMM'nin 1. ve 2. dönemlerine Biga, 3. dönemine de Çanakkale mebusu olarak katılmış, bu arada Meclis Kavanini Maliye, İktisat ve Defteri Hakanî encümenleride görev almıştır. Mehmet Dinç 1952 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:51)

36 **Yunus Nadi Abaloğlu**; Muğla'nın Fethiye kasabasında 1879'da doğmuştur. Abalızade Hacı Halil Beyin oğludur. Süleymaniye medresesinde, Galatasaray Sultanisinde ve Hukuk Mektebinde okuyan Abaloğlu bir ara Fransızca'sını kuvvetlendirmek için Fransız lisesine de devam etmiş ve yirmi yaşında iken "Malûmat" gazetesinde çalışmaya başlamıştır. 1901'de gizli cemiyete girdiği iddiası ile Mıdilli kalesine sürgün olarak gönderilmiş, 1908 Meşrutiyetinden sonra önce İzmir'e ve oradan da İstanbul'a gelmiş ve İttihat ve Terakki Fırkasına girmiştir. Abaloğlu, o sıralarda önce "İkdam" gazetesinde ve sonra "Tasviri Efkâr"ın ikinci defa Ebüzziya Tevfik tarafından neşrinde bu gazetenin yazı işleri Müdürlüğünü yapmıştır. 1910'da Selânik'e giden Abaloğlu orada, 1 Şubat 1910'dan itibaren İttihat ve Terakki organı olarak çıkmaya başlayan, "Rumeli" gazetesine girmiş, bir seneden fazla bir süre bu gazetenin başyazarlığında bulunmuştur. Buradan dönüştü ve Osmanlı Mebusan'ının ikinci seçim devresinde Aydın Mebusu olmuş; bu arada gene "Tasviri Efkâr" gazetesinde çalışmaya başlamış ve uzun seneler bu gazetenin yazı işleri müdürlüğünü ve başyazarlığını yapmıştır. 1918'de "Yeni Gün" gazetesini kurmuş ve 1920'de gazetesini Ankara'ya taşıyarak orada çıkarmaya devam etmiştir. Millî mücadele boyunca gazetesine "Yunanistan yıkılmalıdır" manşetini koyarak savaş azminin daima canlı kalmasına yardım eden Abaloğlu TBMM'nin birinci seçim devresine İzmir Mebusu olarak katılmış ve gazetesini gündelik olarak çıkarmaya başlamıştır. "Yeni Gün" Ankara'da yayımına devam ederken Abaloğlu, İstanbul'a giderek yeni bir matbaa daha kurmuş ve 7 Mayıs 1924 tarihinden itibaren "Cumhuriyet" gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Kalem sahipleri arasında da Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından olmuş ve daima onun yanında kalmıştır. Abaloğlu Büyük Millet Meclisinde İrşad, Teşkilâtı Esasiye, Hariciye ve Tahkikat encümenleri reisliklerinde bulunmuş ve Milletvekilliği 6. dönem sonuna kadar devam etmiştir. Yunus Nadi Abaloğlu 1945 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:230)

37 **Yahya Galip Kargı**, 1874 yılında İstanbul'da doğmuştur. Ummu Sinan Şeyhizade Şeyh Ali Rıza efendinin oğludur. Tahsili sırasında Arapça ve Farsça öğrenmiş, çeşitli vilâyetlerde defterdarlık ve valilik yapmıştır. Yahya Galip Kargı, TBMM'nin 1. 2. ve 3. Dönemlerine Kırşehir, 4. 5. ve 6. Dönemlerine de Ankara mebusu olarak katılmıştır. Yahya Galip Kargı Ankara mebusu bulunduğu sırada 13 Mayıs 1942 günü vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:280)

Şarkî), Şeyh Saffet Yetkin³⁸ (Urfa), Tunalı Hilmi³⁹ (Zonguldak), Emin Sazak (Eskişehir), Avni Doğan (Bozok), Süleyman Sırrı İçöz (Bozok), Celal Nuri İleri (Gelibolu), Dr. Fikret Onuralp (Ertuğrul), Hakki Bey (Van).

Çankaya Toplantısı

Cumhuriyetin ilânına giden tarihi vetirede Çankaya'da yapılan görüşmeler önemlidir. Çankaya da cereyan eden görüşmeleri Mustafa Kemal Paşa, tafsilatlı bir şekilde Nutuk'ta şöyle izah etmektedir;

38 Şeyh Saffet Yetkin; 1866 yılında Urfa'da doğmuştur. Babası Şeyh Abdülkadir'dir. Tahsilini medresede yapmış, bu arada Arapça öğrenmiştir. Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın 1. 2. ve 3. Dönemlerine Urfa mebusu olarak katılmıştır. TBMM'de de Urfa mebusu olarak görev almıştır. Urfa Halveti Dergâhı Postnişin'lerindedir. Şeyh Saffet Yetkin 1950 yılında vefat etmiştir. (Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler, s. 18-19.)

39 Tunalı Hilmi, 28 Ağustos 1863 günü Bulgaristan'ın Eskicuma Kasabası'nda doğmuştur. Babası Kantarcıoğulları'ndan İsmail Hakkı Efendi'dir. Tunalı Hilmi Bey 1877 - 1878 Osmanlı Rus Savaşları sırasında Eskicuma'nın Ruslar tarafından işgalinden önce ailesiyle İstanbul'a gelmiş, tahsiline Askerî Tıbbiye'de devam etmiş ve siyasetle de ilgilenerek Abdülhamit istibdatına karşı "Genç Mektepliler" adı altında gizli bir cemiyet kurmuş, "Teşvik" isimli bir gazete çıkararak fikirlerini yaymaya başlamıştır. Böylece okul sıralarında Padişah İdaresine karşı ihtilâl hareketlerinin öncülüğünü yaptığı gibi Paris'te teşkilâtlanan Jön Türk'lere de para yardımında bulunmuş ve bu yüzden tutuklanarak bir müddet hapis yattıktan sonra afdan faydalanarak hapisten çıkmıştır. İstanbul'daki faaliyetleri zorlaştırdığından daha serbest ve rahat olabilmek için, tıbbiyenin son sınıfında olmasına rağmen tahsilini tamamlamadan Avrupa'ya kaçmış ve 6 Ekim 1895'te Cenevre'ye gelerek Jön Türk'lere iltihak etmiş, İttihat ve Terakkicilerin Cenevre Şubesini kuvvetlendirerek 16 Ekim 1895'te "Mahkeme-ı Kübra" adı altında bir dergiyi yayınlamaya başlamıştır. Kendi şahsî fikir ve düşüncelerini de "Hutbe" adı altında küçük kitapçıklarda toplamıştır. İstanbul'daki tahsili Avrupa'da geçerli olmadığı için Tunalı Hilmi Sosyoloji ve Felsefe tahsiline başlamış ve Hürriyet mücadelesi ile tahsil hayatını birlikte yürüterek "Evvel ve Ahir" risalesi ile "Cüret" gazetesini çıkarmıştır. Hutbelerinin yayımına da devam etmiştir. Bu arada Avrupa'da öğrenim yapacak vatandaşlarına faydalı olabilmek için onlara neler tahsil etmeleri gerektiğini, vatan için hangi yoldan hizmet etmelerini belirten ve öğrenim şartlarını izah eden "Avrupa'da Tahsil" isimli bir kitap çıkarmıştır. Tunalı Hilmi Bey 1908'de Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a gelmiş, fakat kendisine burada teklif edilen işleri reddederek Anadolu'da çalışmayı tercih ettiği için Bayburt'a Kaymakam tayin edilmiştir. Bayburt'tan sonra Karadeniz Ereğlisi ve Silivri Kaymakamlıklarında, bir süre Mülkiye Müfettişliğinde, daha sonra da Gemlik Kaymakamlığında bulunmuştur. 1. Dünya Savaşı patlak verdiği yıllarda 1914'de İstanbul'a dönerek "Muhacirin sevkîyat haricîye" müdürlüğüne getirilmiş, 16 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclisi Mebusanı'na Bolu mebusu olarak girmiştir. Tunalı Hilmi Bey'in Mecliste (Misâk-ı Milli)'nin görüşülmesi ve kabulünde büyük hizmeti geçmiştir. Meclis padişah tarafından feshedildikten sonra, İttihat ve Terakkici mebuslarla birlikte Bekir Ağa Bölüğüne hapsedilmiştir. Tunalı Hilmi aynı gece buradan kaçmayı başarmışsa da Adapazarı'na geldiği zaman yakalanarak Divan-ı Harbe sevk edilmiş ve muhakeme sonunda idama mahkûm olmuştur. Buradan da kaçmayı başarak üç ayda Ankara'ya ulaşan Tunalı Hilmi ilk Meclisin kurulmasında görev almış ve 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Bolu Mebusu olarak katılmıştır. Öztürkçeyi savunan, Kadın hakları mevzuunu meclise ilk getiren ve savunan Tunalı Hilmi olmuştur. Bu sıralarda "Memiş Çavuş" adı altında dokuz kitap yayınlamış, manzum piyesler ve şiirler yazmıştır. Daha sonra sırasıyla Maarif, Millî Müdafaa, Dışişleri, Teşkilât Esasiye, İktisat, Sıhhiye ve Lâyiha encümenlerinde görev almıştır. TBMM'ne I. Devre Bolu milletvekili olarak giren Tunalı Hilmi Bey II. ve III. Devrelerde Zonguldak milletvekilliği yapmış ve III. Devre Zonguldak milletvekili iken 26 Temmuz 1928'de İstanbul'da vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:65); Ayşe Aydın, "Tunalı Hilmi, Hayatı ve Eserleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.

“28 Ekim günü geç vakitte, toplantıda bulunan Fırka Heyet-i İdaresi tarafından davet olundum. Fırka Heyet-i İdare Reisi Fethi Bey, Fırka namına Heyet-i İdarece bir namzet listesi tertip olduğundan ve bu hususta Fırka Reisi Umumisi olduğum için benim de görüşümün alınması uygun görüldüğünden toplantılarına davet ettiklerini bildirdi. Tertibolunan listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu ve fakat bu listede isimleri mevcut olan zevatın da rey ve muvafakatini almak lâzım geldiğini ifade ettim. Bu teklifim münasip görüldü. Meselâ, Hariciye Vekâleti için ismi mevzubahs edilen Yusuf Kemal Beyi davet ettik. Yusuf Kemal Bey, bu listeye dahil olamayacağını bildirdi. Bundan ve buna benzer bazı durumlardan anladım ki, Fırka Heyet-i İdaresi dahi şayan-ı kabul ve katî bir aday listesi hazırlayamamaktadır. Heyet-i İdare âzasına, icabedenlerle daha ziyade müdavele-i efkâr ederek katî bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terk ederken koridorlarda beni beklemekte olan, Kemalettin Sami ve Halit Paşa'lara tesadüf ettim. Ali Fuat Paşa, Ankara'dan hareket ederken bunların Ankara'ya geldiklerini, o günkü gazetede “bir uğurlama ve bir karşılama” başlığı altında okumuştum, Henüz kendileriyle görüşmemiştim. Benimle mülâkat için geç vakte kadar orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım Paşa⁴⁰ vasıtasıyla tebliğ ettim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman

40 Kazım(Özalp) Paşa; Rumeli'de Manastır'a bağlı Köprülü kazasında 1880 yılında dünyaya gelmiştir. Babası İsmail Nazmi beydir. Özalp 1902'de Harp Okulundan, 1905'te de Harp Akademisinden mezun olmuş, ordu saflarında çeşitli komutanlıklarda bulunmuştur. Bu arada Balkan Harbine, Birinci Dünya Savaşına katılmış, Kafkasya harekâtında Batum'u işgal eden kuvvetin komutanlığı yapmıştır. Kurtuluş Savaşında önce Bandırma'daki 61. tümenin komutanlığına getirilen Özalp, daha sonra Kocaeli Grup Komutanlığına atanmış, bu arada İzmit'i geri almış ve Sakarya Savaşına katılmıştır. Özalp, 1920'de TBMM'nin 1. dönemine Balıkesir mebusu olarak katılmış, 13 Eylül 1921 ile 14 Ocak 1922 arasında 3. Kolordu Komutanı, 14 Ocak 1922'den 1924'e kadar Müdafaa-i Millîye Vekilliği görevlerinde bulunmuş, 26 Kasım 1924'te T. B. M. M. Başkanlığına getirilmiştir. Özalp 1935 yılına kadar TBMM Başkanlığı görevinde bulduktan sonra 1935 ile 1939 yılları arasında Millî Müdafaa Bakanlığına atanmıştır. 8. döneme kadar Balıkesir Milletvekili olarak TBMM'ne katılan Özalp 9. dönemde Van Milletvekili olmuş, 10. dönemde ise seçimi kazanamamıştır. Kâzım Özalp, 6 Haziran 1968 günü vefat etmiştir.(TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:254)

orada, beni görmek üzere gelmiş Rize Mebusu Fuat⁴¹, Afyon Karahisar Mebusu Ruşen Eşref Beylere tesadüf ettim. Onları da yemeğe alıkoymdum.

Yemek esnasında; yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz! dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terk ettik. O dakikadan itibaren, nasıl hareket edileceği hakkında, kısa bir program yaptım ve arkadaşları vazifelendirdim.

Tespit ettiğim program ve verdiğim talimatın tatbikatını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, cumhuriyet ilânına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum. Halbuki o esnada Ankara'da bulunmayan bazı zevat, selâhiyetleri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve rey ve muvafakatleri alınmadan, Cumhuriyet'in ilân edilmiş olmasını bize güvenme ve bizden ayrılma vesilesi saydılar.

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar, erkenden beni terk ettiler. Yalnız İsmet Paşa, Çankaya'da misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun tasarısı müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Kânunusânî 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddelerini şu şekilde değiştirmiştim; Birinci maddenin nihayetine "Türkiye Devleti'nin şekli hükûmeti Cumhuriyet'tir" cümlesini ilâve ettim. Üçüncü

41 **Ahmet Fuat Bulca**; 1881 yılında Selânik'te dünyaya gelmiştir. Babası Hüseyin beydir. 1902'de Harp Okulundan mezun olan Bulca, 1906 yılına kadar Elbasan Alayında, 3. Ordunun 21. Alayında ve 38. Redif Alayında takım komutanlığı yapmış, Trablusgarp ve Balkan Harplerinde görev almıştır; 1918 yılında 23. Alayda görev yaparken bu alayla birlikte Yıldırım Ordular Grubu emrine verilmiş ve İngiliz Kuvvetlerinin Şam ve dolaylarını işgalinden 2 gün sonra Doma mevkiinde esir düşmüştür. 17 Mart 1920'de esaretten dönerek İstanbul'a gelen Bulca, 8 Aralık 1921'de Milli Mücadeleye katılmak üzere İnebolu'ya çıkmış Milli Mücadele sırasında 28 Aralık 1921'de 1. Tümen Piyade Komutanı olmuş ve bir süre Ankara komutanlığı yapmıştır. Sonradan bu makamın kaldırılması üzerine Rize mebusu olarak TBMM'ne girmiştir. Bulca 1924 - 1927 döneminde Çoruh mebusluğu yapmış, bu arada Tayyare Cemiyeti Başkanlığında bulunmuş ve 4 Temmuz 1927'de kendi isteği üzerine emekliye ayrılmıştır. Bulca 14 Eylül 1962 günü bir trafik kazası sonucu vefat etmiştir. (*Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler*, s. 27.)

maddeyi şu yolda değiştirdim; “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükûmetin ayrıldığı idare kollarını İcra Vekilleri vasıtasıyla yönetir”.

Bundan başka Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun temel maddelerinden sekiz ve dokuzuncu maddeleri de değiştirerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

“Madde: - Türkiye Reiscumhuru Türkiye Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi tarafından ve kendi âzası arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni Reiscumhurun seçimine kadar devam eder. Tekrar seçilmek caizdir”.

“Madde: - Türkiye Reiscumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla İtüzüm gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye başkanlık eder”.

“Madde: - Başvekil, Reiscumhur tarafından ve Meclis âzası arasından seçilir. Diğer vekiller başvekil tarafından yine Meclis âzası arasından seçildikten sonra heyeti umumiyesi Reiscumhur tarafından Meclis'in onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse, onaylama, Meclis toplantısına bırakılır”⁴².

Halk Fırkası Grubu Toplantısı

Çankaya toplantısından sonra 29 Ekim Pazartesi günü saat 10.00 da HF grubu toplanmış ve yeni bir kabine kurulması için müzakerelere başlamıştı. Toplantıya başkanlık eden Ali Fethi⁴³ Bey meclis genel kuruluna

42 Nutuk, C.II, s.426-429.

43 Ali Fethi Okyar; Okyar Makedonya'da Pirelepe şehrinde 1880 yılında dünyaya gelmiştir. Babası İsmail Bey'dir. İstanbul Harp Okulundan mezun olduktan sonra 1903 yılında yüzbaşı rütbesiyle orduya katılan Ali Fethi Okyar, Selânik'te jandarma komutanlığı yapmış, 1908'de ataşemiliter olarak Paris'e atanmıştır. Yurda döndükten sonra Manastır Mebusu olarak Osmanlı Meclisi Mebusanına girmiş ve Meclisin dağılması üzerine tekrar orduya katılmış. Trablusgarb Savaşında görev almış, yarbayken istifa ederek emekli olmuş ve 1912'de Sofya Elçiliğine atanmıştır. Bir yıl sonra, İstanbul Mebusu olarak yeniden Meclisi Mebusana girmiş, 1917'de Dahiliye Nazırlığı'na getirilmiştir. Kurtuluş Savaşının başlamasından sonra Anadolu'ya geçen Ali Fethi Okyar, TBMM'nin 1. dönemine İstanbul mebusu olarak katılmış, bir süre Dahiliye Vekilliği yaptıktan sonra 14 Ağustos 1923'ten 27 Ekim 1923'e kadar Heyeti Vekile reisi, 1 Kasım 1923'ten 22 Kasım 1924'e kadar TBMM reisi ve 22 Kasım

sunulmak üzere bir vekiller heyeti listesi hazırladı. Okunan bu listede İktisat Vekâletine aday gösterilen Celâl Bey (İzmir) söz alarak; Heyeti Vekilenin ehemmiyetinden bahsetmiş ve kendisinin seçilmemesini teklif ederek, bilhassa “Bu listede isimleri görülen zevat çekilenlerden daha kuvvetli değildir, bizden refah ve ıslahat isteyen millet vardır. Herhalde yeniler eskilerden kuvvetli olmalıdır. İntihapta acele etmeyelim. Hassaten Heyeti Vekile seçimi için düşünelim” mütalaasında bulunmuştur.

Kozan mebusu Saip Bey Meclis Riyasetine Fethi Bey, Heyeti Vekile Riyasetine İsmet Paşa'nın seçilmesini teklif etmiştir.

Lâzistan mebusu Ekrem Bey ise “Yeni heyet, eski heyetin boşluğunu doldurabilecek mi? Bu husustaki fikirlerini Reis Paşa Hazretleri, mümkün ise, beyan buyursunlar. Aydınlanalım, düşüncesini ıleri sürmüş” diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın meclise gelmesini istemiştir.

Diyarbakir mebusu Zülfü Bey, “Vazife, Fırka Divanıdır. Bu hak, grup Heyet-i İdaresinin değildir. Divan toplansın!..” talebinde bulunmuştur.

Bolu mebusu Mehmet Efendi, “Seçilecek Heyeti Vekile ancak bir ay devam edebilir. Seçimlerin böyle sık sık tekrürü, memleket ve milleti fena ve müşkül bir hale sevk eder. Heyeti Vekile sebebi istifasını açıklıkla anlatmazsa herhangi bir Heyeti Vekile seçimine iştirak etmem. Sebebi anlayalım. Sonra seçelim” diyerek görüşünü açıklamıştır.

Tekirdağ mebusu Faik Bey, “Listede gösterilen isimler evvelkilerden kuvvetli değildir. Divan toplanıp bu meseleyi halletsin”

1924'ten 2 Mart 1925'e kadar yeniden Heyeti Vekile reisi olmuştur. 1925 yılında Paris'e Büyükelçi olarak atanan Ali Fethi Okyar beş yıl bu görevde kaldıktan sonra 1930'da yurda dönmüş ve Atatürk'ün de tasvibini alarak “Serbest Cumhuriyet Fırkası” adlı yeni bir siyasî parti kurmuştur. Yeni parti, Cumhuriyetçi ve lâik olma bakımından Halk Fırkasıyla birleşiyor, yalnız devletçiliğe karşı liberalliği benimsemek suretiyle ekonomik politika bakımından ayrılıyordu. O zamana kadar sinmiş bulunan bazı tutucu unsurların bu yeni partinin gölgesinde bir irtica faaliyetine girişmeleri, Okyar ile arkadaşlarının, üç aylık bir faaliyetten sonra, 17 Kasım 1930'da partiyi kapatmak zorunda bırakmıştır. 1934 yılında Büyükelçi olarak Londra'ya atanan Okyar 1939'da yurda dönmüş ve milletvekili olarak yeniden TBMM'ne girmiş, 1941 yılına kadar Adalet Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Okyar bakanlık görevinden istifa ettikten sonra bir müddet hasta yatmış ve Bolu milletvekili iken 1943'te İstanbul'da vefat etmiştir (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 215)

Saruhan mebusu Vâsıf Bey,⁴⁴ İsmet Paşa'nın hizmetlerinden bahsettikten sonra, "memleketi, milleti ne için terk ediyor? Liderlerimiz bizi tenvir etmemiştir. Muhterem Reisimiz (M.Kemal Paşa'yı kastederek) bizi niçin tenvir etmiyor", diyerek ve uzun bir beyanatta bulunmuştur.

İzmir mebusu Necati Bey, "Memleketin güvendiği kimselerin bizi bırakıp ayrılmalarını kabul edemeyiz. Reisi Muhteremimiz, bizi aydınlatsın ve ikaz etsin. Dahilen ve haricen kuvvetli bir Heyeti Vekileye ihtiyacımız vardır".

Reis Fethi Bey, "Heyet-i İdarenin yaptığı bu liste, ne Paşa'nın ve ne de Heyet-i İdarenindir", açıklamasını yapmaya lüzum görmüştür.

Ertuğrul mebusu Dr. Fikret⁴⁵ Bey, "Vâsıf ve Necati Beylerin fikirlerine iştirak ederim. Memleket sülûman değildir. Gelişigüzel yapılacak bir seçime memleket idaresi terk edilemez. Kuvvetli kimselerden kurulu bir heyet seçilmelidir" deyerek görüşlerini belirtmiştir.

Muş mebusu İlyas Sami Bey,⁴⁶ "Reisi Muhteremimiz Gazi Paşa Hazretleri fikirlerini beyan buyursunlar, Buhranın, doğduğu gün halli daha fay-

44 Vâsıf Çınar; 1882 yılında İzmir'de doğmuştur. Hukuk Mektebini bitiren V. Çınar bir süre öğretmenlik yapmıştır. 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine kurulan Redd-i İlhak Cemiyetinin kurucuları arasında katılmış, daha sonra Balıkesir'e giderek Kurtuluş Savaşına girmiştir. Vâsıf Çınar "İzmir'e Doğru" adlı bir gazete çıkarmış, Kurtuluşun sonra İzmir'e Milli Eğitim Müdürlüğü olarak atanmıştır. Bu görevde iken 5.7.1923 tarihinde TBMM 2. dönem Saruhan Mebusu seçilmiştir. Bir süre İstiklâl Mahkemesi'nde Başsavcılık yapmış ve 1924 -1929 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'nda bulunmuştur. TBMM 3 ve 4. dönemlerde İzmir Mebusu iken Roma elçiliğine tayini dolayısıyla 1.6.1932'de milletvekilliğinden istifa eden V. Çınar daha sonra Moskova Büyükelçiliğine atanmış ve bu görevde bulunduğu sırada 3.6.1935'de vefat etmiştir (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:613)

45 Fikret Onuralp; 1887 yılında İstanbul'da doğmuştur. İstanbul'da tıp tahsilini tamamladıktan sonra Fransa'ya giderek Paris Tıp Fakültesinden de diploma almıştır. TBMM'nin 1. dönemine Kozan, 2. dönemine Ertuğrul, 3. dönemine de Bilecik mebusu olarak katılmıştır. Bilecik mebusu bulunduğu sırada, "Yavuz - havuz" davasıyla ilgili olarak dokunulmazlığı kaldırılmış ve eski Bahriye Vekili İhsan beyle birlikte yargılanmak üzere Divanı Ali'ye sevk edilmiştir. Dr. Fikret Onuralp 1946 yılında vefat etmiştir (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:291)

46 İlyas Sami Muş; 1881 yılında Muş'ta doğmuştur. Babası Hacı Abdülhamit efendidir. Medresede tahsilini tamamlayan İ. S. Muş bu arada Farsça, Arapça, Ermenice ve İngilizce de öğrenmiş, Edebiyatı Arabiye müderrisi olarak ders vermeye başlamıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusanı üyelerinden olan İ. S. Muş, İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş ve İstanbul'a döndükten sonra Anadolu'ya geçerek TBMM'nin ilk dönem toplantılarına katılmış, maarif ve irşad encümenleri azalığında bulunmuştur. İlyas Sami Bey, 1. ve 2. dönem toplantılarında Muş, 3. döneme Bitlis, 5. döneme de Çoruh mebusu olarak katılmıştır. (Ölüm tarihi tespit edilememiştir.) (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:353)

dalıdır. Uzatmak, şiddetlenmesine sebep olur. Bir Heyeti Vekile Reisi seçelim. Yirmi dört saat mühlet verelim. Arkadaşlarını bulsun, kuvvetli bir hükûmet vücuda gelsin”, diyerek yeni bir öneride bulunmuştur.

İstanbul mebusu Abdurrahman Şeref Bey, “Bazı arkadaşlar telâş ediyorlar. Bu her memlekette vâkı olan bir şeydir. Cümlemizin maksadı, sadeti vatandır. Bir makine kurup tıkr tıkr işletemiyoruz. Bu da doğru. Kuvvetli bir hükûmet nasıl bulmalı, hastalığı nasıl anlamalı? Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzu nazarı dikkate alalım. Hükûmetin vazifesini tâyin edelim. Meclis kanaatlerini söylesin. Ondan sonra Reis Paşamız da kanaatlerini beyan buyursunlar. Bir netice çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. Şahıslardan bahsetmeyelim. Vatanın yüksek menfaatlerinde beraberiz. Reis Paşa Hazretleri kanaatlerini beyan buyursunlar”, diyerek uzlaştırıcı bir konuşma yapmıştır.

Konya mebusu Eyüp Sabri Efendi, “Behemehal bir seçim karşındayız. Eski Heyeti Vekile seçilse bile, tekrar kabul etmeyeceklerine karar verdiklerini işitiyoruz. Bu karar Meclisi Ali feshetmelidir” teklifinde bulunmuştur.

Kütahya mebusu Recep Bey, “Üç esaslı noktadan bahsedeceğim. Birincisi şekil, ikincisi çalışma eksikliği, üçüncüsü manevi birliğimizde açılan gediktir. Şekillerde noksan olursa hüsnü netice vermez. Eldeki listedeki kıymettar arkadaşlar hangi zamanda hangi şerait altında çalışacaklardır, malûm değil. Kuvvetli bir zatın kendi arkadaşlarını bularak kuvvetli bir hükûmet teşkil etmesi lâzımdır” diyerek görüşlerini beyan etmiştir.

Ardahan mebusu Talât Bey, “Recep ve Abdurrahman Şeref Beyler pek güzel izah buyurdular. İcra Vekilleri Reisi'nin vazifesi nedir? Vazife ve Mesuliyet Kanununu hâlâ çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi tenvir buyursunlar” diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın açıklama yapmasını istemiştir⁴⁷.

47 Nutuk, C II, s.430-433.

Başkan A. Fethi Bey bu görüşlerden sonra müzakerenin yeterliliğini oya koymuş, görüşmeler yeterli görüldükten sonra birtakım önergeler okunmuş ve bu önergelerden Kemâlettin Sami Paşa'nın teklifi kabul edilmiştir. Kabul edilen bu önergeye göre Mustafa Kemal Paşa'ya Genel Başkan sıfatıyla meselenin halline heyeti umumiye tarafından yetki ve görev verilmiştir.

Müzakerenin cereyanı esnasında Çankaya'da ikametgâhında bulunan Mustafa Kemal Paşa toplantıya davet edildi. Toplantıya katılan Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıkarak şu konuşmayı yaptı;

"Efendiler!, Heyeti Vekile seçiminde görüş birliğine varılmadığı anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım çözümü arz ederim."

Fethi Bey, teklifi reye koydu. Kabul olundu.

Mustafa Kemal Paşa, gerekli gördüğü şahısları çağırarak onlara 28/29 Ekim gecesi hazırladığı kanun teklifi müsveddesini gösterdi ve kendileri ile görüştü.

Öğleden sonra saat bir buçukta HF genel kurulu tekrar Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. İlk sözü alan Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıktı ve şu konuşmayı yaptı;

"Muhterem arkadaşlar, hallinde müşkülâta dûçar olduğunuz meselenin sebep ve illeti, bütün arkadaşlarca anlaşılmış olduğu kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Gerçeği şu ki, mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza dayanarak bir Heyeti Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman bütün arkadaşların her biri tek tek Vekilleri ve Heyeti Vekile'yi seçmek mecburiyetinde bulunuyor. Heyeti umumiyenizin birden Heyeti Vekile seçimine mecbur olmanızda görülen müşkülâtın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı suretle müşkülâta tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki, bu usul bazen birçok ka-

rışıklıklara sebep oluyor. Heyeti celileniz bu müşkülün halline beni memur kıldınız. Ben de bu arz ettiğim görüşten hareket ederek düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabul edilirse, kuvvetli ve kendi içinde anlaşmış bir hükümet teşkili kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarını açıklığa kavuşturmak lâzımdır”⁴⁸.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra tartışmalar tekrar başladı. Tartışmalarda söz alan mebusların görüşleri şu şekildeydi;

Sabit Bey (Erzincan) - Kabine usulünün lehindeyim. Ancak Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadili teklifi ile bugünkü buhranı halletmek kabil değildir. Biz, şimdi, bir Heyeti Vekile reisi seçelim, Teşkilâtı Esasiye Kanununun tadilini sonra düşünürüz.

Hâzım⁴⁹ Bey (Niğde) - Teşkilâtı Esasiye Kanununu biz yapabilir miyiz? Zannımca yapamayız. Salâhiyetimiz varsa bu, Fırkada olmaz. Fırkada müzakere edildikten sonra aleni celsede kimse söz söyleyemiyor. Milletın hayatını ilgilendiren kanunların burada kafî surette halline taraftar değilim. Bu gibi kanunlar aleni celsede ve serbestçe görüşülmeli ve her şeyden evvel kabine buhranını halledelim.

Yunus Nadi Bey- Hangi memleket ilk defa kanunu esasi yaparsa onun için kurucu meclis kurmuştur. Bizde ise bu gibi meselelerde ayrıca kurucu meclis kurulacağı açıkça belirtilmemiştir. Bizde her vakit bu gibi

48 Nutuk, C II, s.434.

49 **Ebubekir Hâzım Tepeyran**; Bekirzade Hâsan Efendinin oğludur, 1864 yılında Niğde'de doğmuştur ve özel bir öğrenim görmüştür. Osmanlı idaresi devrinde Meşrutiyetten önce ve sonra muhtelif valiliklerde, İstanbul Şehreminliğinde bulunmuş, iki defa da Dahiliye Nazırlığına getirilmiştir. 1920 yılında Bursa valisi iken Millî hareketlere gösterdiği yardımdan dolayı İstanbul'da Kürt Mustafa Divanı Harbinde idama mahkum edilmiş ve cezası sonradan küreğe çevrilmiştir. Ebubekir Hâzım Tepeyran Millî Hükümetin kuruluşundan sonra tekrar valiliklerde bulunmuş, Trabzon Valisi iken TBMM'ne 2. dönem Niğde mebusu seçilmiştir. 1928 ile 1939 yılları arasında çeşitli valiliklerde bulunan Tepeyran 6. ve 7. dönemlerde tekrar Niğde mebusu olarak TBMM'ne katılmıştır. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Tepeyran, idarecilikten başka yazarlıkla da adını duyurmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: “Küçük Paşa” (roman), “Eski Şeyler” (küçük hikâyeler) “Sanihat” (idari ve ictimâî makaleler), “Kar Çiçekleri” (şirler), “Les Fleurs degeneeres” (Farsızca şiirler). Ebubekir Hâzım Tepeyran 1947 yılında vefat etmiştir (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:274)

değişiklikler olmuştur. Bizden evvelki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu zeminde yürümüştür. Buna salâhiyetimiz vardır. Tereddüt buyurulmasın. Şimdi, biz, kabine buhranının hallini, Reis Paşa Hazretlerine bıraktık. O da bize, bu teklifi getirdi. Bu teklifte gösterilen usulü, bütün arkadaşlar ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi, bunu tespit lâzımdır. Teklif edilen şekil zaten mevcuttur. Bunu açıklığa kavuşturacak ve daha belirli şekilde tespit edeceğiz.

Vehbi Bey (Karesi) - Biz, şimdiye kadar görüşüldüğü iştirilen Teşkilâtı Esasiye Kanunundan haberdar değiliz. Gazetelerde filhakika gördük. Bu, kâfi mi? Binaenaleyh biz, evveleminde, bunu bir kül olarak görüşmek üzere âtiye bırakıp buhranı halledelim.

Halil Bey - Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tadiline ve yeniden yapılmasına salâhiyetimiz vardır. Fakat, bu tadilât, hakikaten vatan ve milletimizin saadeti halini kâfimidir, bunu söylemek lâzımdır. Bunu, erbabı hukuktan, hukuk ulemasından olan arkadaşlarımız gelsinler, izah etsinler. İzahat verilmedikçe, bunun, derhal, halledilmesine taraftar değilim.

Hamdullah Suphi⁵⁰ Bey (İstanbul) - Dört sene evvel ayrı ayrı seçilmesinin zararlarını söylemiştim. Bugün de, aynı hal baş gösterdi. Gazi Paşa'nın teklifine gelince, bu, yeni değildir. Dört sene evvel yapılan bir kanunun, daha açık bir surette ifadesidir. Binaenaleyh bunun aleyhinde söz söyleyecekler gelsin, fikirlerini söylesinler. Fakat, zamanımızın uzun uzadıya beklemeye tahammülü yoktur.

⁵⁰ **Hamdullah Suphi Tanrıöver**; 1886 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Suphi Paşa'dır. Tanrıöver, Galatasaray Sultanisinden mezun olduktan sonra öğretmenlik ve Darülfünun'da Türk - İslâm Sanatları profesörlüğü yapmış, 1912 yılında Türk Ocaklarının kurucuları arasında katılmıştır. Son Osmanlı Meclisi Mebusanında görev alan Tanrıöver, Milli Mücadelenin başlaması üzerine 1920 yılında Ankara'ya gelmiş ve TBMM'nin 1. dönem çalışmalarına Antalya mebusu olarak katılmış. 2. ve 3. dönemlerde ise İstanbul'dan mebus seçilmiştir. Bu arada Matbuat Umum Müdürlüğü ve Maarif Vekilliği görevlerini ifa etmiştir. Tanrıöver 3. dönemden sonra Büyükelçi olarak görev almış ve Bükreş Büyükelçisi iken yurda dönerek TBMM'nin 7. dönemine İçel mebusu, 8. döneme İstanbul, 9. döneme Manisa ve 10. döneme de İstanbul mebusu olarak katılmıştır. Türkçülük hareketinin öncülerinden olan Hamdullah Suphi Tanrıöver 1949 yılında Türk Ocaklarının yeniden kurulması için yapılan çalışmalara önderlik etmiştir. Tanrıöver gençlik devresinde şiirler yazmış ve kendisini daha çok kuvvetli bir konuşmacı olarak tanıtmıştır. Bu konuşmalarının çoğu "Dağ Yolu" ve "Günebakan" adlı kitaplarda toplanmıştır. Hamdullah Suphi Tanrıöver 11 Haziran 1966 günü vefat etmiştir (Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler, s. 32-33.)

Ragıp Bey (Kütahya) - Kanunların en iyisi hâdisat ve ihtiyaçtan doğandır. İhtiyaç ise meydandadır. Teşkilâtı Esasiye Kanununun ikmalî lâzımdır. Tavzihi icabeder, Teklifin derhal müzakeresine geçelim.

Seyit Bey (Adliye Vekili)- Teklif edilen şekil, yeni bir şey değildir. Mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanununun, açıklığa kavuşturulması ve tespitidir. Kanunları ihtiyaç yapar. Nazariyat yapmaz. Zaman, hâdisat, her şeye hâkimdir. Gelişme kanunu değişmez bir kesin kaidedir. Teklif edilen şekilde bir yenilik yoktur. Mevcut şekli, daha sarîh ve açık olarak ifade edersek millet ve memleketimizin menfaatine elbet daha muvafık hareket etmiş oluruz.

Abidin Bey (Saruhan) - Evvelâ hükûmet buhranını halledelim.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) - Biz, Gazi Paşa Hazretlerini hakem yaptık. Bizim, Teşkilâtı Esasiye Kanununu tadile salâhiyetimiz yok demek, gayrimeşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin, Teşkilâtı Esasiye Kanununu tadile yetkisi meydandadır. Hükûmetimizin şekli, behemehal cumhuriyet olacaktır...⁵¹

İsmet Paşa⁵²(Malatya) - Fırka Başkanı'nın teklifini kabule ihtiyaç ke-sindir. Cihan, bizim, bir şekli-i hükûmet görüştüğümüzü biliyor. Bu mü-

51 Nütuk, C II, s.435-437.

52 İsmet İnönü, 1884'de İzmir'de doğmuştur. Babası Hacı Reşit Bey, annesi Cevriye Temelli'dir. Rüştiye'yi bitirdikten sonra Sivas Mülkiye İdadisine girmiş ve altıncı sınıftayken 31 Temmuz 1897'de İstanbul'da bulunan Halıcıoğlu Topçu Okulunun İdadî bölümüne geçmiştir. 14 Şubat 1901'de Harp Okulunun topçu sınıfına girmiş ve okulu birincilikle bitirerek 1 Eylül 1903'de mülâzım-ı sâni (Topçu Teğmeni) olmuştur. İnönü aynı yıl Harp Akademisine girmiş, burasını da birincilikle bitirerek, 26 Eylül 1906'da Erkânıharp (Kurmaya) Yüzbaşı rütbesi ile Akademi'den mezun olmuş ve II. Orduya atanmıştır. Öğrenimi sırasında Fransızca ve Almanca, Cumhurbaşkanı iken de İngilizce öğrenmiştir. İnönü, İttihat ve Terakki Cemiyetinin, Meşrutiyet ilânını sağlamak için gizli bir ihtilâlcî örgüt olarak çalıştığı yıllarda, sınıf ya da dönem arkadaşları olan çoğu kurmay subaylar gibi, bu cemiyete girerek Hürriyet savaşına katılmış, Meşrutiyet ilân edildikten sonra İstanbul'da baş gösteren 31 Mart olayı üzerine hazırlanan Harekât Ordusunda görev almıştır. Bu dönemde, Mustafa Kemal ile birlikte ordunun politikadan, politikanın da ordudan ayrılması gerektiği görüşünü benimsediği için, İttihat ve Terakki Fırkasıyla ilişkilerine son vermiştir. 26 Şubat 1910'da "Yemen Mürettep Kuvvetleri" adı verilen olağanüstü bir kuruluşun Kurmay heyetindeki görevi sırasında ve bu birliğin Yemen ayaklanmasına karşı yürüttüğü savaşta gösterdiği başarısından ötürü binbaşılığa yükselen İnönü, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığına atanması üzerine, 1913 yılı sonunda Harbiye Nezaretinde Şube Müdürü olarak çalışmaya başlamıştır. 1915 yılı sonlarında, cephe görevi isteyerek Diyarbakır, Muş, Bitlis Cephesindeki II. Ordunun Kurmay Başkanlığına atanmış, 14 Aralık 1915'de albaylığa yükselmiştir. İsmet

zakeratımızı bir neticeye raptedip ifade etmemek, zaaf ve karışıklığı sürdürmekten başka bir şey değildir. Bir tecrübeden bahsedeyim. Avrupa diplomatları, bu hususta, beni, ikaz ettiler. Devletin reisi, yoktur dediler. Şekli hâzırımızdaki reis; Meclis Reisi'dir. Demek ki, siz, bir başka reis bekliyorsunuz. Avrupa düşüncesi işte budur. Halbuki, biz, böyle düşünmüyoruz. Millet, hâkimiyetini, mukadderatını, fiili olarak eline almıştır. O halde, bunun, ifade-i hukukiyesini söylemekten neden çekiniyoruz? Re-iscumhur olmadan, başvekil seçimi teklifi, kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin seçimini, kanuni ve mümkün kılabilmek için, Gazi Paşa Hazretlerinin, teklifinin, kanuniyet kesbetmesi lâzımdır. Bunda şüphe yoktur. Fırkanın bütün millete karşı, yüklendiği sorumluluğun gereklerine uygun hareket etmek zaruridir.

İnönü, Mustafa Kemal'in Komutan Vekili olarak Ruslara karşı savaştığı bu Ordu emrindeki timenlerin birinin Komutanlığına, 30 Aralık 1916'da da Kafkas cephesindeki IV. Kolordu Komutanlığına getirilmiştir. 1 Haziran 1917'de Sina cephesindeki XX. Kolordu Komutanlığına atanan İnönü, bu cepheye Alman Mareşali Falkenheim yönetiminde, İngilizlerle yapılan savaşlara katılmıştır. İnönü, Mondros Müttarekesi müzakerelerinin başladığı suralarda, 24 Ekim 1918'de Harbiye Nezareti Müsteşarlığına, 29 Aralık 1919'da da sulh hazırlıkları Komisyonusuna askerî uzman olarak tayin edilmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine 19 Mart gecesi Kurmay Binbaşı Saffet Arıkan ile birlikte, nefer kılığında girecek, Maltepe'den yola çıkmış ve 9 Nisan 1920 günü Ankara'ya gelip Mustafa Kemal ile birlikte çalışmaya başlamıştır. 25 Nisan 1920'de TBMM Ordularının Genel Kurmay Başkanlığına getirilmiştir. 16 Kasım'da Mustafa Kemal tarafından Garp Cephesinin Kuzey kısmı kuvvetlerinin Komutanlığına "Ordu Komutan selâhiyet ve sıfatıyla" ve Genel Kurmay Başkanlığı görevi üzerinde olmak üzere atanmış ve Bilecik'te fiilen komutayı ele alan İnönü, 10 Ocak 1921'de, üç misli kuvvetli olan düşmanı mağlup ederek Birinci İnönü Zaferini, 1 Nisan 1921'de İkinci İnönü Zaferini kazanmış, 30 Ağustos Zaferinden sonrada Korgeneralliğe yükselmiştir. 1922'de Mudanya, 1923'de Dışişleri Bakanı olarak Lozan Konferanslarına katılan İsmet İnönü, Cumhuriyetin ilânından sonra Türkiye Cumhuriyetinin ilk Başbakanı olmuştur. 1924'te Başbakanlıktan istifa etmiş, 1925'te tekrar Başbakan olmuştur. 1 Ocak 1929'dan 28 Şubat 1929'a kadar Millî Eğitim Bakanlığını da idare etmiştir. 25 Ekim 1937'de Başbakanlıktan istifa etmiştir. 11 Kasım 1938'de TBMM'nin oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerini müteakip Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle Cumhurbaşkanı'dan ayrılmıştır. 1950 Seçimlerinden sonra, Cumhuriyet Halk Partisi'nin muhalefette kalması nedeniyle Parti Genel Başkanı İnönü, Muhalefet lideri olarak, 20 Kasım 1961 tarihine kadar bu görevde bulunmuştur. 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra, Halk oyuyla sunulan Yeni Anayasa gereğince, 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimler üzerine, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından, hükümeti kurmaya memur edilmiştir. İsmet İnönü 20 Kasım 1961'de Adalet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurduğu koalisyon Hükümetinin Başbakanı, 25 Haziran 1962 tarihinde, CHP - YTP ve Millet Partisi ile ikinci koalisyon Hükümetinin Başbakanı, 27 Aralık 1963 tarihinde de CHP ve Bağımsızlar ile üçüncü koalisyon Hükümetinin Başbakanı olarak, 4 Mart 1965 tarihine kadar Başbakanlık görevini yapmıştır. 5 Mart 1965 tarihinden sonra, Cumhuriyet Halk Partisinin muhalefette kalması dolayısıyla, Parti Genel Başkanı ve Malatya Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde göreve devam etmiştir. İsmet İnönü, 4 Kasım 1972'de CHP Genel Başkanlığından; 16 Kasım 1972'de de parti üyeliği ve Malatya Milletvekiliğinden istifa ederek, eski Cumhurbaşkanı sıfatıyla tabii üye olarak Cumhuriyet Senatosunda göreve başlamıştır. İnönü 25 Aralık 1973 tarihinde vefat etmiştir (TBMM Arşivi, TBMM Azasınının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 126.; Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler, s.31-32.)

Abdürrahman Şeref Bey, hükûmetin şekillerini bir bir saymaya lüzum yok. Hâkimiyet bilâ kaydı şart milletindir; dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin”.

Yusuf Kemal Bey- Önergenin kanunlaşması için gerekli muamelenin derhal tamamlanmasını teklif ederim.

Abdullah Azmi Efendi- Meselenin ehemmiyeti meydandadır. Müzakere devam etsin⁵³

Bu konuşmalardan sonra görüşmelerin yeterli olduğu kabul edildi. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi birer birer okunarak müzakere ve kabul edildi.

Görüldüğü gibi HF grubunda yapılan görüşmelerde Cumhuriyetin ilânına muhalefet edildiğini söylemek güçtür. Basında kısmi olarak görülen muhalefetin meclis üzerinde ciddi anlamda tesiri olmamıştır. HF grubun yapılan görüşmelerde “acele edilmemesi” ile ilgili görüş ve düşüncelerin ortaya atılması, yeni rejimin anlaşılabilmesinin yarattığı bir “endişe” havasının hakim olduğu söylenebilir. Ancak ciddi manada bir muhalefetten bahsetmek mümkün değildir. HF grubunda başlangıçta mevcut olan endişe görüşmeler sonunda halledilmiş, bu durum ise meclis genel kurulunda cereyan eden görüşmelerin daha çabuk sonuçlanmasını sağlamış ve Cumhuriyetin ilânını kolaylaştırmıştır.

TBMM Genel Kurul Toplantısı

HF grup toplantısında teklifin bütünü kabul edildi. Öğleden sonra saat 18:00' de Meclis Genel Kurulu Reis Bey İsmet Bey başkanlığında toplandı. HF grubunda kabul edilen tasarı Meclis Kanun-ı Esası Encümeni tarafından incelenerek, teklife sadece “devletin dininin; dini islâm ve li-

53 Nutuk, C II, s.438-439.

sanının Türkçe olduğuna dair” bir madde eklendi Kanun-i Esasi Encümeni Mazbatası acele ve hemen müzakere edilmek üzere encümen başkanı Yunus Nadi Bey ve arkadaşları tarafından meclise sunuldu⁵⁴. Sunulan önerge 1921 Anayasasının bir, iki dört, on, on bir, on ikinci maddelerinin değiştirilmesi teklifini getirmekteydi.

Kanun teklifi görüşmelerinin kabul edilmesinden sonra ilk sözü alan Yunus Nadi Bey, uzun bir konuşma yaparak değişikliklerin gerekçelerini izah etmiş ve yeni devlet şeklinin Cumhuriyet olmasının gerektiğini şu sözleriyle ifade etmiştir;

“Türkiye Devleti'nin şekli hükûmeti cumhuriyettir. Ondan sonra mademki; tadilatımız şimdiki halde Teşkilâtı Esasiye'nin bazı aksamına münhasırdır, şu halde bu maddeden sonra gelmek üzere zaten kendimizde mevcut olan vaziyetimizi tespit etmiş oluyoruz ve yeni ilave ettiğimiz ikinci madde ile diyoruz ki; Türkiye Devleti'nin dini: dini islâmdır resmi dili Türkçedir. Bu vaziyet zaten mevcuttur ve aslıdır. Bununla bu hakikati dahi ifade etmiş bulunuyoruz....”⁵⁵

Genel kurulda Yunus Nadi Beyin açıklamalarından sonra Vasıf Bey, Eyüp Sabri⁵⁶ Bey, Rasih⁵⁷ Efendi, Mehmet Emin⁵⁸ Bey, Şeyh Saffet

54 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.89.

55 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.90-91.

56 **Eyüp Sabri Bey**, 1302 yılında Konya'da doğdu. Babası Mehmet Bey'dir. Konya Hukuk Mektebinden 1326(1910) yılında mezun oldu. Meşrutiyetten sonra başladığı Uşak Müddeiumumliliği görevinden 10 Nisan 1919'da ayrılarak Konya'ya döndü. 1923 yılında Konya'da Avukat olarak bir müddet çalıştı. TBMM'nin 2. dönemine Konya mebusu olarak katılmıştır. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 572)

57 **Rasih Kaplan**, Aksekili Satır zade Mehmet Tahir Efendinin oğludur. 1883 yılında doğmuştur. Arapça öğrenerek Kahire'de Camiilezher'de okumuş, Rüştiye'yi bitirmiş, İçtimaiyat ve Hukuk dallarında yüksek tahsil yapmıştır. Yüzbaşı rütbesinde emekli olan Rasih Kaplan TBMM'nin 1. döneminden 6. dönemine kadar Antalya mebusu olarak meclise katılmış, Eskişehir İstiklâl Mahkemesi azalığında ve çeşitli meclis encümenlerinde bulunmuştur. 7. dönemde (Maras mebusu, 8. dönemde de tekrar Antalya mebusu olarak TBMM'ne girmiştir. İstiklâl Mahkemeleri Kanununun 1. maddesini müzeyyel kanun ile muallim ve talebelerin askerlikten istisnaları hakkındaki kanun Rasih Kaplan tarafından teklif edilmiştir. Rasih Kaplan 1952 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 29)

58 **Mehmet Emin Yurdakul**, 1869 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası balıkcılıkla uğraşan Salih reistir. Orta öğrenimini Beşiktaş Askerî Rüştiyesinde bitirdikten sonra bir süre Mülkiye ve Hukuk mektebinde okumuştur. “Fazilet ve Asalet” adlı küçük kitabı ile Sadrazam Cevat Paşa'nın ilgisini çeken Yurdakul Rüşumat Evrak Müdürlüğüne atanmış ve adını 1897 Yunan Harbi esnasında yayınladığı “Türkçe Şiirler” isimli küçük kitabıyla duyurmaya başlamıştır. “O eserdeki: Ben bir Türküm,

Efendi, Emin Bey, Celal Nuri⁵⁹ Bey, Süleyman Sırrı⁶⁰ Bey söz aralık kanun teklifi lehinde görüşlerini açıklamışlardır. Bu isimlerin yanı sıra Yahya Galip, Tunali Hilmi, Avni⁶¹ Bey, Dr. Fikret Bey, Hakkı⁶² Bey görüşmeler sırasında ki müdahaleleri ile tasarının lehine tavır almışlardır.

dinim, cinsim, uludur, Sinem özüm ateş ile doludur, İnsan olan vatanımın kuludur, Türk evladı evde durmaz giderim.” gibi manzumeleri yeni bir çıkışın müjdecisi olmuştur. Genç Şair Türkiye dışında Alman, Rus ve Macar Türkologları arasında da dikkati çekmiştir. 2. Meşrutiyetin ilânından sonra (1908) Yurdakul Hicaz Vali vekilliği, Sivas ve Erzurum valilikleri ve bir süre Erzurum ve Trabzon Rüsumat Nazırlığı ve Bahriye Nezareti Müsteşarlığında bulunmuştur. Emekliye ayrıldıktan sonra 1914’de Musul mebusu seçilerek Osmanlı Meclisi Mebusan’ına girmiştir. Yurdakul, TBMM’nin 2. ve 3. Dönem çalışmalarına Şarki Karahisar, 4. 5 ve 6. Dönemlere Urfa, 7. Döneme de İstanbul milletvekili olarak katılmıştır. Ahmet Ağaoğlu, Dr. Fuat Salih Ahmet Ferit beylerle birlikte Türk ocaklarının kurucuları arasına katılan Yurdakul 1918 yılında Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar, Hamdullah Suphi, Köprülüzade Fuat ile birlikte ocağın Hars ve İlim Heyeti üyeleri arasında yer almış ve Türk Yurdu Dergisinde çalışmıştır. Yurdakul İstanbul Milletvekili iken 14 Ocak 1944 de İstanbul’da vefat etmiştir. Basılmış Eserleri : “Fazilet ve Asalet”, “Türkçe şiirler”, “Türk Sazı”, “Turana Doğru”, “Zafer Yolunda”, “Mustafa Kemal”, “İsyan” “Danteye Sesler”, “Kıvılcımla, Yıldırımlar”. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 628.; Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler, s. 19.)

59 Celal Nuri İleri, Abidin Paşa’nın torunu ve Ayan azası Giritli Nuri Beyin oğludur. 1882’de Gelibolu’da doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan ve hukuk doktorasını verdikten sonra Türkçe ve Fransızca gazetelerde yazarlık yapan Celal Nuri İleri Osmanlı Meclisi Mebusanına 4. dönem Gelibolu Mebusu olarak katılmış TBMM’nin 1. ve 2. dönemlerinde Gelibolu, 3. ve 4. dönemlerde ise Tekirdağ Mebusu olarak bulunmuştur. Hukuk doktoru olan Celal Nuri İleri Fransızca, İngilizce, Yunanca’yı gayet iyi bilen değerli bir gazeteci ve fikir adamıydı. Tarih, Hukuk, Siyaset, Seyahat ve Sosyal konularda eserler yayınlamıştır. Profesör ve yazar Suphi Nuri ve karikatürcü Sedat Nuri’nin ağabeyidir. İleri gazetesini kuran Celal Nuri İleri, iki kardeşiyle birlikte gazetesinin adını soyadı olarak almıştır. Celal Nuri İleri 1938 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 180)

60 Süleyman Sırrı İçöz, Ali Kethudazade Hacı Mehmet Beyin oğludur. 1878 yılında Yozgat’ta doğmuştur. İdadî ve Mülkiyeden mezun olmuştur. Milli Mücadele’ye gönüllü olarak cepheye iştirak etmiş, Sakarya Zaferine kadar Süvari Fırkası 1. Alay’da çarpışmıştır. Darende Kaymakamı iken TBMM 1. Dönemde (1920) Yozgat Milletvekilliğine seçilmiş ve 9. Döneme kadar aralıksız Yozgat mebusluğu yapmıştır. 1950’de seçilemediğinden mebusluğu sona ermiştir. Süleyman Sırrı İçöz 1963 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 437)

61 Mehmet Avni Doğan, 1892’de Yozgat’ta doğmuştur. Meclis-i Mebusan Yozgat Mebuslarından Uhuvvetzade Hayrullah Bey ile Zehra Hanımın oğludur. A. Doğan doğum yeri olan Yozgat Rüştüyesinde orta, İstanbul Sultanisinde lise öğrenimini tamamladıktan sonra 1913’de Mülkiyeden mezun olmuştur. 24 Kasım 1913’de Sadrazamlık Mektûbî Kalemî Hulefâlığı’na tayin edilerek Devlet hizmetine giren Doğan, Nisan 1914’de Mühimme Kalemî 3. sınıf Hulefâlığına nakledilmiş, Temmuz 1914’de silâh altına alınmış ve Birinci Dünya Savaşı süresince Yedek subay olarak askerlik yapmıştır, 28 Nisan 1919 da Boğazlıyan, 15 Kasım 1919 da Ereğli (Konya) Kazaları Kaymakamlıklarına atanmış ve 12 Mayıs 1920 de Ereğli Kaymakamı iken memuriyetten ayrılarak bir süre ticaretle uğraşmıştır. Mart 1921’de 2. defa Yedek subay olarak askere alınan Doğan askerliği süresince Sivas Divan-ı Harb-ı Örfî Askerî zabıt kâtipliğinde, Amasya İstiklâl Mahkemesi Müfrez Komutanlığında ve Kayseri Menzil Hat Mülhâkhlığında görevlendirilmiş ve Büyük Zaferin kazanılışından sonra Nisan 1923’de terhis edilmiştir. Doğan, Ağustos 1923’de 2. dönem Yozgat Mebusu olarak TBMM’ ne girmiş ve mebusluğu 3. ve 4. dönemler sonuna kadar devam etmiştir. Bu süre içinde Dahiliye Encümeni Raportörlüğünde ve Şark İstiklâl Mahkemesi Azalığında da görevlendirilmiştir. 28 Eylül 1936’da Kastamonu, 19 Ağustos 1940’da Samsun Valiliklerine getirildikten sonra 3 Ocak 1941’de 6. dönem başında Çankırı Milletvekili olarak tekrar TBMM’ne dönmüştür. 31 Ocak 1948’de Ankara Valiliğine atanan Doğan Mayıs 1950’de yeniden Yozgat Milletvekilliğine seçilmiş, Mayıs 1954 seçimlerinde ise milletvekili olamamıştır, Ekim 1957’de 11. dönem seçimlerinde, 3. defa Yozgat Milletvekili olmuş ve Ocak 1961’de Kurucu Meclise CHP. kontenjanından katılmış, 1961 seçimlerinde tekrar Yozgat Milletvekili seçilmiştir. Bu devrede Birinci İnönü Kabinesine Devlet Bakanı olarak giren Doğan milletvekili bulunduğu sırada 14 Haziran 1965 tarihinde vefat etmiştir. Basılmış Eserleri : Kurtuluş, Kurtuluş ve Sonrast. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 466)

Genel kurulun görüşmeler sırasında içinde bulunduğu havayı yansıtmaması bakımından görüş beyan eden mebusların konuşmalarından bazı örnekler aşağıya alınmıştır⁶³.

Vasıf Bey(Saruhan); “Bundan sonra bu devletin şekli doğrudan doğruya cumhuriyettir. Millet; mukadderatına doğrudan doğruya hakim vaziyettedir. Bunun hilafında sefil ve fena emeller besleyen şahıslar ve tacidlar kaani olsunlar ki; milletin bu ebedi azmi karşısında daima ölmeye, daima gebermeye mahkumlardır”.

Eyüp Sabri Efendi(Konya); “ Arkadaşlar ! Bizim hükümetimiz bugün cumhuriyet oluyor. Teşekkül ettiği günden beri cumhuriyet olmuştur.... Efendiler! Âciz arkadaşınız bu kelimeye bugün değil, daha mektep sıralarında aşık olmuştur”.

Rasih Efendi (Antalya) “ Arkadaşlar! Bilirsiniz ki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Türk Milletinin asırlardan beri istirdat için mücadele ederek elde ettiği bir hakkıdır. Bu gün Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bazı maddelerini tavzih ile hakkın ebediyyen bu milletin kendi eli ile idare edileceğini aleme ilândan başka bir şey değildir”

Mehmet Emin Bey (Karahisar-ı Şarki);" On dört asır evvel Peygamber Muhammed'in Mekke duvarlarında kurduğu hükûmeti, bu günde Türk Milleti Ankara'ya kurmuştur”.

Şeyh Saffet Efendi (Urfa);" Biz bugün Teşkilat-ı Esasiye'mizde Cumhuriyeti tasrih etmekle tamamiyle Hulefay-ı Raşidin Efendilerimizin devrine rücu etmiş bulunuyoruz”

62 Hakkı Urgan, 1880 yılında Van'da doğmuştur. Babası Hacı İbrahimzade Mahmut Efendidir. Tahsilini tamamladıktan sonra bir süre Bitlis'de Mektubi Mümeyyizi olarak görev yapmıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusanında Van'ı temsil etmiş ve TBMM'nin 1. dönem çalışmalarına da gene Van mebusu olarak katılmıştır. 7. Döneme kadar aralıksız olarak Meclis'te bulunmuş, 1. ve 2. dönem çalışmalarını sırasında da Riyaset Divanı Kâtipliği yapmıştır. Hakkı Urgan 1943 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 425)

63 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.93-98.

Emin Bey⁶⁴ (Eskişehir);" İki devreyi intihabiye olmalıdır ve Re-
isicumhur bütün milletin malı olmalıdır. Ekseriyet frkasının olmamalıdır".

Genel kurul görüşmeleri sonucu, kanun teklifinde yer maddelerinin önce tek tek daha sonra ise bütünü üzerinde yapılan oylama sonucunda alkış sesleri arasında oybirliği ile kabul edilerek Cumhuriyet saat 8:30 ci-
varında ilân edildi.

Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret Bey'in teklifi üzerine Reisicumhurun hemen seçilmesi kabul edildi. Bu arada Eyüp Sabri, Ali Rıza⁶⁵, Cevad Abbas⁶⁶ ve Mehmed Beyler verdikleri önergelerin kabul edilmesiyle Cum-
huriyetin ilânının yüz bir pare top atışı ile kutlanması benimsendi.

Yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi sonucunu İsmet Bey şu cüm-
lelerle açıklamıştır;

"Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan oylamaya, yüz elli
sekiz kişi katılmış ve Cumhurbaşkanlığına yüz elli sekiz üye oybirliğiyle
Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini seçmişlerdir"⁶⁷.

64 **Emin Sazak**, 1882 yılında Eskişehir'in Sazak köyünde doğmuştur. Bir süre İstanbul'da Fatih Medresesinde öğrenim yaptıktan sonra iş hayatına atılmıştır. Kurtuluş Savaşına Eskişehir bölgesinde sivil olarak katılan Emin Sazak 1920 yılında TBMM'nin ilk dönem toplantısına Eskişehir mebusu olarak girmiş, 2. dönemde fikir anlaşmazlığı sebebiyle Atatürk tarafından Halk Fırkasından çıkarılmıştır. 3. dönemde ilk bağımsız mebus olarak seçilmeyi başaran Emin Sazak, aynı dönemde tekrar Halk Fırkasına alınmıştır. 1946 yılında, Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra CHP'den ayrılarak DP'ye geçen E. Sazak, 1948'de bu partiden çıkarılmış ve 1950'ye doğru siyasi hayattan çekilmiştir. Emin Sazak Türkiye'de ilk Türk Demiryol İnşaat Müteahhitliğini 1925 yılında kurmuş ve bu suretle millî demiryollarının Türk firmaları tarafından inşasına öncülük etmiştir. 1945'lerde mecliste Toprak Kanunu görüşmeleri sırasında bu kanuna karşı çıkmış, ancak bunu kişisel menfaatleri için yapmadığını ispatlamak amacıyla Ankara dolayındaki çiftliğini oradaki köye bağışlamıştır. Emin Sazak 1960 yılında ölmüş ve doğduğu Sazak köyüne gömülmüştür. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 168)

65 **Ali Rıza Bebe**, 1881'de Sinop'ta doğmuştur. Babası İbrahim Bey'dir. Harp Okulunu bitirdikten sonra ordunun çeşitli kademelerinde görev almış, binbaşı iken emekliye ayrılmış ve bir müddet İhzarat ve Tedarikat Komisyonu reisliği yapmıştır. Ali Rıza Bebe TBMM'de 1. ve 2. dönem İstanbul, 3. dönem Cebeli Bereket (Adana - Osmaniye) mebusu olarak bulunmuştur. (Ölüm tarihi tespit edilememiştir). (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 216)

66 **Cevat Abbas Gürer**, 1887 yılında Niş'te (Yugoslavya) doğmuştur. Ahmet Abbas beyin öğrencisi. Harbiye'den mezun olduktan sonra orduda çeşitli görevlerde, bu arada Erzurum Müstahkem Mevki komutanlığında bulunmuş ve bir süre Atatürk'ün emir subaylığını yapmıştır. Yüzbaşı iken emekliye ayrılan Cevat Abbas Gürer Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Bolu'yu temsilen katılmıştır. TBMM'de de 1. dönemden 5. döneme kadar aralıksız olarak Bolu mebusu sıfatıyla bulunmuştur. Cevat Abbas Gürer 1943 yılında vefat etmiştir. (TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 60)

67 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.99.

Bunun üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa meclis ve millete şu tarihi konuşmayı yapmıştır;

“Muhterem Arkadaşlar, dünya çapında olağanüstü hadiseler karşısında muhterem milletimizin hakiki uygarlığına ve şuurulluğuna değerli bir vesika olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini açıklığa kavuşturmak için encümeni mahsus tarafından heyeti celilenize teklif olunan kanun tasarısının kabulü münasebetiyle Türkiye Devleti'nin; zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzım gelen mahiyeti, beynelmilel mâruf unvanıyla yâd edildi. Bunun icabı tabîsi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis'in riyasetinde bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi Reisicumhur unvanıyla yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda esirgemediğiniz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşınaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı heyeti celilenize bütün samimiyeti ruhiyemle arzı teşekkürat ederim.

Efendiler, asırlardan beri şarkta mağdur ve mazlûm olan milletimiz; Türk milleti, hakikatte soyundan gelme yüksek kaabiliyetlerden mahrum zannediliyordu.

Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrâk, kendi hakkında suizanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zevahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükûmetinin yeni ismiyle, cihanı medeniyete daha çok kolaylıkla göstermeyi başaracaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyık olduğunu eserleriyle ispat edecektir.

Arkadaşlar, bu müesseseyi âliye vücuda getiren Türk milletinin son dört sene zarfında kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. Acizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesbi liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, heyeti aliyenin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve müzaheretinin devamıdır. Ancak bu

sayede ve Allah'ın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsnü ifaya muvaffak olabileceğimi ümid ederim.

Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile uzak görmeyerek çalışacağım. Milletın teveccühünü daima noktai istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır⁶⁸.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra meclis oturumu Karahisar Mebusu Kâmil Efendi tarafından yapılan bir dua ile kapandı.

68 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.99-100.

BİBLİYOGRAFYA

- Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Ankara, 1968
- Ahmet Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet II. Grup, İstanbul, 1995.
- Ali Fuat Başgil, Esas Teşkilât ve Siyasî Rejim Milletlerin Hukuki Hayatı Serisinden Türkiye (Kollektif Eser), İstanbul, 1940
- Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953
- Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, İstanbul, 1967
- Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul, 1964
- Ayşe Aydın, "Tunalı Hilmi, Hayatı ve Eserleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.
- Bahaeddin Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı (13.yy sonuna kadar), Ankara, 1982
- Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler, Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, 50.Yıl Armağanı, 1973
- Düstur, 3.Tertib, Cilt I, s.196.
- E.Semih Yalçın, "Millî Mücadele'de Yusuf Kemal Tengirşenk", Gazi Üniv.,Uy.Merkezi Dergisi, C. I, S. 1, Ankara, 1991.
- E.Semih Yalçın, "Yusuf Kemal Tengirşenk", Kurtuluş Savaşına Yön Verenler, Cumhuriyetin Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı, Ankara, 1994.
- Enver Ziya Karal, Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması, Türk Dili, S.278, Kasım 1974
- Falih Rıfki Atay, Çankaya, İstanbul, 1984
- Feridun Fazıl Tülbentçi, Cumhuriyet Nasıl Kuruldu, İstanbul, 1955

- Ferit Develliöđlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, 1986
- Hâkimiyet-i Milliye, 27 Eylül 1923.
- Hamza Eroğlu, Atatürk ve Cumhuriyet, Ankara 1989
- Hamza Eroğlu, Türk İnkılâp Tarihi, İstanbul, 1982
- Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Ankara, 1981
- İsmet Giritle, Atatürk Cumhuriyeti, İstanbul, 1988
- İsmet İnönü, Hatıralar, II.Kitap, Ankara,1987,
- Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Cilt I, Ankara, 1988,
- Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, C II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,1989.
- Münir Hayri Egeli, Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları, İstanbul, 1954,
- Nutuk, C II, s.430-433.
- Nutuk, C II, s.435-437.
- Nutuk, C II, s.438-439.
- Nutuk, C II,s.434.
- Sadi Borak, Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk, İstanbul,1966
- Sadri Maksudi Arsel, Türk Tarihi ve Hukuk I, İstanbul, 1947
- Samet Ağaoğlu, Kuva-yı Milliye Ruhu, İstanbul, 1944
- Ş. Süreyya Aydemir, Tek Adam, Mustafa Kemal 1922-1938, C.III, İstanbul, 1983.
- Şemsettin Sami, Kâmus-ı Türkî, Dersadet, 1317
- Şükri Tezer, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Ankara, 1989

Tarık Zafer Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul, 1964

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:203.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 126

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 168.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 180

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 215.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 216.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 29

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:34.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 425

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 437

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 466.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 572.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 60 .

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 628.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 613.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:184.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:230.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:254.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:274.

TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:280.

- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:289
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:291.
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:300
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:353,
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:367.
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:472
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:506
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:51.
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:563.
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:65.
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:452.
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:442.
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:540.
- TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no:266.
- TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.89.
- TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.90-91.
- TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.93-98.
- TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.99.
- TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt.3, s.99-100.
- Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988